

ANTICRNOGORSKA PROPAGANDA IZ SRBIJE

Dragan B. Perović

The propaganda pattern against Montenegro conducted by some Serbian and Russian circles has not changed for nearly 180 years. Lies and intrigues served in this political activity have become a special kind of art. The author analyses in detail the propaganda war against Montenegro, from Garasanin's "Načertanije" and the mission of his agent Milan Piroćanac in Montenegro, to the pamphlets against King Nikola. In his report, Piroćanac concluded that in order to facilitate the assimilation of Montenegro, Montenegrin children should be educated in schools in Serbia. Phantom organizations have condemned every foreign policy move of Prince Nikola as hostile. Priests were actively involved in the writing and distribution of such proclamations.

*Garašaninovo Načertanije kao osnova
propagandnog rata ka Crnoj Gori*

Eskalacija propagandnog rata prema Crnoj Gori dobila je čudovišne razmjere nakon donošenja Zakona o slobodi vjeroispovijesti. Desetine hiljada napisa su iskorišćeni za izlivanje najnižih poriva i odijuma ka Crnoj Gori, otkrivajući svu mizerost onih koji se ne mire sa crnogorskim izborom da sami određujemo svoju sudbinu. Ni u najluđim pretpostavkama nije se moglo očekivati da će se toliko podmetanja, izmišljotina i mržnje sručiti na Crnu Goru od prvih komšija i „braće“. Ostajete

zatečeni i u nevjerici, čak iako ste pratili razvoj politike i djelovanja koje je pretežno zasnovano na mitskim pretpostavkama ili jednostavno rečeno, na laži.

Jedan od prvih koji je to konstatovao bio je američki arhitekta Vitni Voren, koji je kao član američke delegacije učestvovao na Versajskoj (Pariskoj) mirovnoj konferenciji, održanoj poslije Prvog svjetskog rata, od 18. januara 1919. do 21. januara 1920. Tu se on prvi put upoznao sa crnogorskim pitanjem. Sa dubokim osećanjem časti i odgovornosti borio se da Crna Gora dobije mjesto koje joj je pripadalo po međunarodnom pravu i pravdi. Ono što je Vorena potaklo na angažovanje bili su izvještaji američkih predstavnika o stanju u Crnoj Gori nakon nasilnog prisajedinjenja Srbiji na tzv. „Podgoričkoj skupštini“ i djelovanje velikih sila na samoj Mirovnoj konferenciji. Izaslanici vlade SAD zaključili su da je Crna Gora nasilno anektirana i da je: *Ogromna nepravda učinjena jednom malom narodu od strane jednog većeg i to baš u vrijeme kada državni Velikih sila, skupljeni u Parizu, upotrebljavaju fraze kao: pravo na samoopredjeljenje malih naroda.* Na samoj Konferenciji prevladale su zakulisne igre, kojima je dirigovala Francuska (čak su marginalizovali prijedlog američkog predsjednika Vilsona u 14 tačaka, koji je sadržao i dio o pravednom rješenju crnogorske države).

Sva događanja oko Mirovne konferencije i položaja Crne Gore navela su Vorena da napiše knjigu *Crna Gora – zločin Mirovne konferencije* („Montenegro the crime of the peace conference“), objavljenu u Njujorku 1922. godine. Po povratku u Ameriku, Voren nije prekinuo djelatnost i zalaganje za Crnu Goru. Godine 1924, u Njujorku je postao član Međunarodnog komiteta za odbranu crnogorske nezavisnosti.

U Predgovoru, govoreći o Crnoj Gori, Voren kaže: *Tamo je, 1914. godine, počela velika drama. Zaplet i lica su šekspirovska..., sa elementima (kralja) Lira, Otela i Magbeta. Crna Gora je Kordelija – razbaštinjena kćer. A Ledi Magbet je*

Srbija! Ona hoda obalom Jadrana i nastoji da spere mrlje krvi sa svojih grešnih prstiju. Ali oni se ne čiste, iako ih pere u sedam mora. Kasnije daje osnovne stavove: Ako pustimo Srbiju i njene saučesnike da konačno dotuku ranjenu suverenost Crne Gore, mi jačamo svaku ruku koja udara na bezbjednost svijeta. Ako dopustimo da balkanska laž prođe kao istina, potkopaćemo temelje sopstvene slobode.

Voren je prozreo spletkarenja i nepočinstva kojima se služila srpska vlada u klevetanju Crne Gore i ostarjelog kralja Nikole, kojemu nijesu mogli oprostiti dobročinstvo prema njima istima ispoljeno. Isticao je da je prosto fascinantno kako je srpska propaganda dovedena do savršenstva: *Loza Karađorđevića nikad ne bi uspjela toliko koliko jeste bez usluga ljudi koji su od intrige napravili pravu umjetnost.*

U oktobru 1919. konstatovao je povodom Mirovne konferencije: *Zločin je Crna Gora – zbrisana sa karte, mada ne svijeta – i jednog dana taj zločin se mora okajati... Njemačka se siledžijski ponijela prema Belgiji. Ali kada Srbija ispolji svoje siledžijstvo prema Crnoj Gori, niko ni ruku ne digne da prekine to nasilje. Zašto? Jer je Srbija uspješno lagala, a savjest čovječanstva koja mrzi laž još je nije razotkrila.*

U novije vrijeme sve je sublimisano poznatim izjavama književnika Dobrice Ćosića, tzv. „oca nacije“, kojih se vrijedi podsećati s vremena na vrijeme: *Mi lažemo da bismo obmanuli sebe, da utešimo drugoga; lažemo iz samilosti, lažemo iz stida, da ohrabrimo, da sakrijemo svoju bedu, lažemo zbog poštenja. Lažemo zbog slobode. Laž je vid srpskog patriotizma i potvrda naše urođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, inventivno... Laž je srpski državni interes... Laž je u samom biću Srbina... U ovoj zemlji svaka laž na kraju postaje istina... Srbe je toliko puta u istoriji spašavala laž...*

Izuzimajući doba srednjovjekovlja, kada su se male balkanske države međusobno osvajale i pokoravale, prvi zaokruženi plan

koji je imao definisane pretenzije ka asimilaciji Crne Gore i način propagande, nastao je sredinom XIX vijeka u Srbiji. Bilo je to vrijeme kada dolazi do oslobodilačkih pokreta kod Južnih Slovena, ali i stvaranja programa sa velikodržavnim pretenzijama, koji su, na dugi rok, bili i problem ostvarenja i uzrok raspada plemenitih ideja o pravljenu zajedničke južnoslovenske države. Osim romantičarskih ideja o stvaranju Jugoslavije i ulozi Crne Gore u njoj, vladika Rade nije imao drugih ozbiljnih planova. U isto vrijeme, u Srbiji dolazi do pisanja nacionalnog programa koji postaje osnova tadašnjeg i budućeg spoljopolitičkog djelovanja Srbije. Dugo obavijen velom tajne, taj program postao je predmet špekulacija, manipulacija, mitova... Napadan je ili uzdizan do neba, a da mu se sadržina nije znala. Mnogi su sva kasnija događanja na Balkanu vezivali za taj program i njegovu razradu. Koliko je taj program uticao na odnose Crne Gore i Srbije, koliko je aktuelan, a koliko nerealan, ostaje otvoreno pitanje za dodatne analize i proučavanja. Naravno, riječ je o program poznatom kao *Načertanije* Ilije Garašanina.

Prvi put *Načertanije* Ilije Garašanina štampano je 1906. godine u *Delu*. Priređivač, Milenko Vukićević, naslovio ga je kao „Program spoljne politike Ilije Garašanina na koncu 1844. godine, čime je precizno odredio autora i vrijeme nastanka ovoga tajnoga dokumenta. Objavljivanje je izazvalo izuzetnu pozornost. Postavilo se pitanje autorstva djela i vjerodostojnosti dokumenta. Priređivač nije ponudio nikakav prateći tekst i objašnjenja, osim napomene da je riječ o „Uvodu po kome su dalja dejstvija sljedovala“.

Načertanije je podijeljeno na sljedeća poglavlja:

- Program spoljne i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine
- Politika Srbije
- Prijemčanija o razdeljenju carstva

- O sredstvima, kojim bi se cijel srpska postići mogla
- Uvodna sredstva
- Najpre da označimo naša otnošenija sprama Bugarske (Zaista bi se osobiti evropski rat izrodio kada bi Rusija još jednom preko Dunava preći htjela)
- O politici Srbije i smotreniju Bosne, Ercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije
- Srem, Bačka i Banat
- O Sojuzu sa češkim slavjanima

U stvari, nacrt ovoga programa nije originalno Garašaninovo djelo. Pravi autori ili koautori *Načertanija* su poljski emigranti predvođeni grofom Adamom Čartoriskim! Njihov cilj bio je stvaranje zajednice Južnih Slovena, koji bi bili potpuno oslobođeni uticaja Rusije i blisko sarađivali sa Poljskom i Zapadnim Slovenima. Plan, čije je osnove sastavio Čartoriski, u Beograd je donio njihov agent František Franjo Zah i predao ga knezu Aleksandru Karađorđeviću i Garašaninu. Plan namijenjen južnoslovenskim zemljama, njihovoj unutrašnjoj organizaciji i spoljnjem djelovanju, poslužio je kao osnova Iliji Garašaninu za sastavljanje *Načertanija*, ili kako se kaže u *Istoriji srpskog naroda*, V-1, „prednacrt za Načertanije izradio je Zah, a Garašanin je odatle uzeo ono što je odgovaralo njegovim shvatanjima. Po Zahu je srpska spoljna politika morala biti jugoslovenska... Nasuprot Zahovom planu, Garašaninovo *Načertanije* nije jugoslovensko nego srpsko“.

Formalno, Garašanin je u plan *Načertanija* unio neznatne izmjene. E, u tome je trik! Ima ona izreka: „Đavo je u detaljima“. Naoko sitne, stilske ili redaktorske intervencije, u potpunosti mijenjaju suštinu iskaza i značenja. Taj metod je, kao što ćemo kasnije videti, primjenjivan obilato u Crnoj Gori i davao po nas pogubne rezultate. Na primjer, tamo će je pisalo „Jugoslavija“ ili „jugoslovenski“ Garašanin je upisao „srpski“. Izbacio je i dio koji se odnosio na veze sa Hrvatskom.

Garašaninove „male“ prepravke potpuno su izmijenile početnu ideju plana. S druge strane, mora se priznati da je bio vrlo uspješan i planirao je na duge staze.

Garašinin je formirao *Odjeljenje propagande* i bacio se na realizaciju zadataka. Poslao je svoje agente po balkanskim zemljama, sa preciznim instrukcijama. Pod posebnom pažnjom i pretenzijama našla se Crna Gora. Sva sredstva su bila dozvoljena i na raspolaganju. Posebno je bacio mrežu na sve izvanjce koji su bili u Njegoševoj, a kasnije u Danilovoj i Nikolinoj službi.

Važno je da ovđe napomenemo da ovo Garašininovo propagandno odjeljenje u prvi mah nije imalo veze sa onim što pretežno podrazumijevamo pod tim pojmom. Ono je u stvari bilo mreža agenata koji su radili neposredno na teritorijama koje su bile u fokusu srpske politike i aspiracija. No, ubrzo je na scenu stupila i štampa, koja se počela razvijati i u ovom dijelu Evrope i poprimati forme agitpropa i sprovođenja javnih i tanih „smotrenija“ u odnosu na Crnu Goru. Prije nego predstavimo detalje o sprovođenju planova iz *Načertanija* da se kratko osvrnemo na djelovanje štampe. Tu se uočavaju ciklični periodi i određene zakonomjernosti, čiji se model do danas nije promijenio. Zato ne bi trebalo da vas zbunjuje frapantna sličnost sa aktuelnim propagandnim i geopolitičkim nasrtajima na Crnu Goru.

Prvi se na udaru bio našao Njegoš, zbog uticaja zapadnih struja na njega i njegovu poeziju. Kasnije, kada se videlo da knjaz Danilo neće vladličansku odoru i želi da vodi samostalnu politiku, okrenutu Francuskoj, na njega se sručila koordinisana akcija štampe u Srbiji i Austriji, sa puno podmetanja i poziva na eliminaciju. Slično se desilo nakon potpisivanja tajnog ugovora između Crne Gore i Srbije, 1866. godine, kada je knjaz Nikola došao na tapet. Ipak, kampanja protiv Nikole kulminirala je krajem XIX i početkom XX vijeka. To je bila artiljerijska

priprema za konačno uništenje Crne Gore i njeno brisanje sa geografske mape.

Da krenemo redom. Uzimajući u obzir pretenzije na osnovu planova i posljedice svih dešavanja do današnjih dana, nesporno je da Garašanin jasno razlikuje Srbe i Crnogorce, ali je svojim agentima dao uputstva da govore kao o istom, ali na štetu Crnogoraca: „Tvrдите da su Srbi i Crnogorci isto i tako brišite crnogorsku posebnost.“ Ta uputstva su sačuvana u njegovoj građi, pa je i o njima pisao Stranjaković, koji je pomno istraživao sve vezano za *Načertanije* i *Odjeljenje propagande*. Tako i u *Načertaniju* piše: „I Crnogorci (bi) ondaj rekli: Srbi nisu nama pomagali kad smo u nuždi bili, što je dokazateljstvo da nam nisu prijatelji, nego nas samo za sad upotrebiti žele.“

Izuzetno vispren i vješt političar, Garašanin uz strateške dugoročne planove daje i neke ocjene, koje i danas mogu poslužiti za analizu savremenih političkih kretanja i odnosa, na prvom mjestu između Srbije i Rusije. Garašanin procjenjuje da Rusiji odgovaraju samo oni koji će bespogovorno provoditi njene planove, pa je zato savjetovao da se oprezno „igra“ sa „velikim bratom“:

„Pomoćnik Garašaninov u vođenju političke propagande među Južnim Slovenima bio je Jovan Marinović, a njegovi glavni poverenici, koji su najviše radili na organizaciji propagande u jugoslovenskim pokrajinama, bili su: književnik Matija Ban i Toma Kovačević rodnom iz Bosne.“¹ Kovačević je predlagao posebni sastanak sa Njegošem u Trstu ili Mlecima oko dogovora za opšti ustanak. „Kovačević je mislio da bi se na tom sastanku trebalo sporazumeti sa Petrom II, „da se njegov nasljednik u Srbiju dovede“. Namera ovog predloga bila je jasna. Vladačinog nasljednika treba dovesti u Srbiju da bi se on u njoj vaspitavao u onom istom duhu i pravcu u kome je vođena

¹ D. Stranjaković, *Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama 1844-1858*, Beograd, 1936, str. 4.

politička propaganda. Vaspitavajući se u Srbiji, budući vladalac Crne Gore biće uvek obavezan prema njoj i nalaziće se u nekoliko pod uticajem politike koja se bude vodila iz Beograda.“²

Pored prijevoda i izrade osnove *Načertanija*, Zah je bio aktivan i na drugim, pratećim poljima. Tako je 1844. u Beogradu osnovao *Tajno demokratsko panslavističko društvo*. Zah je održavao veze i sa Ljudevitom Gajem i Ilircima.

Za razumijevanje onoga vremena treba pomenuti djelatnost dva udruženja – jednog javnog i jednog tajnog. Desetak starijih gimnazista osnovali su 1846. tajnu družinu *Dušanov polk*, sa ciljem da zbace kneza Aleksandra Karađorđevića i na prijesto dovedu kneza Mihaila Obrenovića i da nakon proćerivanja Turaka stvore veliko srpsko kraljevstvo. Godinu kasnije, 1847, polaznici Liceja su osnovali prvo javno đачko društvo u Srbiji - *Družinu mladeži srbske*, koja je pored javnih literarnih i kulturnih akcija imala, slično *Dušanovom polku*, ideje o obnovi „Dušanova carstva“ i osvete Kosova.

Garašinin je odmah pristupio realizaciji zadataka iz *Načertanija*. Poslao je svoje agente po balkanskim zemljama. Povezao se sa bugarskim sveštenicima i učiteljima i slao im knjige štampane u Beogradu. Još više je učvrstio veze sa bosanskim franjevcima, a za Makedoniju je odredio posebnog agenta. U Hercegovini, veza su mu bili ugledni trgovci. Uspostavio je vezu i sa Miriditima – Albancima katoličke vjeroispovijesti. Poseban odnos uspostavio je sa crnogorskim vladikom Petrom II Petrovićem Njegošem, lično preko pisama, a na terenu je, poslije početnih sugestija Toma Kovačevića, glavne radnje oko Njegoša preuzeo Matija Ban. Matija Ban (koji je za svoje zasluge ostao upamćen i po dijelu današnjeg Beograda koji se po njemu naziva Banovo brdo), napisao je 1848. ratni program naslovljen kao *Оснoви пaмa. Сaчмaсio нo*

² Isto, str. 19.

начелами найискусніи войвода Матія Банъ. Zanimljivo je da je Ban smislio riječ „četnik“ po uzoru na poljski jezik, jer riječi u tom obliku nije postojalo u južnoslovenskim narječjima. On je te iste godine objavio i knjigu *Pravila o četničkoj vojni...* (*Правила о четничкој војни. Протолмачіо изъ польскога са некимъ променама, изметцима и додатцима Матія Банъ*) u kojoj je dao objašnjenja i postavio osnove četničkog pokreta i organizacije.

Koliko je sve brižljivo i pomno praćeno i oko Njegoša i oko Crne Gore, pokazuje i djelatnost Njegoševa sekretara Medakovića, koji je, izgleda, najviše služio ruskim interesima. Njegoševa bolest je pokazivala ozbiljnije znake i to je potaklo „dobroželatelje“ na pripreme radnje. O tome iscrpnije piše srpski historičar dr Vladan Đorđević u knjizi *Crna Gora i Austrija 1814-1894*. On navodi da se dugo mislio da li da obradi Njegoša kao državnika. Smatrao je da je loše kada je pjesnik na čelu države, jer se u stvarima ovozemaljskim i političkim slabo snalazi. Ipak se ovaj srpski građanski historičar odlučio da u knjigu uvrsti i Njegoša, jer njegov genij prevazilazi okvire običnih života, a pomoglo je i to što je u njemu Garašanin imao dobra saradnika za svoju politiku. Njegoš je to svakako bio, u prvom redu rukovođen podizanjem opštenarodnog bunta i željom za oslobođenjem podjarmljene braće. Vjerovatno nije očekivao da je za zajedničku sreću najveću žrtvu trebalo da podnese Crna Gora - da prestane da postoji kao država, a narod da ostane bez imena. Đorđević prenosi veoma indikativne podatke o Medakoviću, koji će puni smisao dobiti tokom borbe oko vlasti nakon Njegoševe smrti, odnosno prilikom zavjere za svrgavanje knjaza Danila.

Medaković se „istakao“ jednom dalekosežnom diverzijom, nastalom prilikom izrada Danilovog zakonika. Poslije dosta rada napravljena je verzija koju je potpisao knjaz Danilo, a usvojio Senat crnogorski. U pravnoj nauci to je jedini original

koji ima važnost i vrijednost. I čuva se sa državnim pečatom na posebnom mjestu. Tekst zakonika odnio je sam Medaković da se štampa u štampariji njegovog brata Danila Medakovića, u Novom Sadu, 1855. Tamo, daleko od Crne Gore, napravio je „samo“ dvije-tri izmjene. Samo, te izmjene, falsifikati, da ne bude zabune, urađene su u skladu sa pretenzijama na Crnu Goru.

Medaković je prvo promijenio naslov. U rukopisu stoji: „Zakonik Danila prvog knjaza i gospodara slobodne Crne Gore“. No, u štampanom dijelu je dodato „i Brdah“!

Drugi falsifikat je mnogo grublji, a postao je omiljeno štivo negatora crnogorske nacije i odnosi se na član 92. Zakonika. On u originalu, to jest rukopisu, glasi: „I ako u ovoj zemlji nema nikakve druge narodnosti i nikakve druge vjere do pravoslavno istočne, to opet svaki inoplemenik i inovjerac može slobodno živiti i onu slobodu i onu našu domaću pravicu uživati kako svaki Crnogorac i Brđanin uživa.“ Medaković je u drugoj alineji dodao „samo tri slatke riječi“ kojima je potpuno izmijenio nacionalni sastav Crne Gore. Ta „neznatna“ izmjena, to jest dopuna, glasi – „do jedine srpske“, pa član 92. u njegovoj verziji, izgleda ovako: „I ako u ovoj zemlji nema nikakve druge narodnosti do jedine srpske i nikakve druge vjere“ itd... Ovo se koristi da se pokaže i pismeni dokaz da u Crnoj Gori nijesu živjeli Crnogorci!?

Za Medakovića se vežu još neke preinake. On je 1850. objavio knjigu *Povjestnica Crnegore od najstarijeg vremena do 1830*. Ovo Crnegore napisano je zajedno, kako je i prepravljao naziv đe god je mogao. U njoj je prvo napisao da je Vladika Vasilije pisao srpsku istoriju. Tu mu je replicirao Đorđe Subotić u *Serbskom letopisu*, pišući: „A crnogorski vladika Vasilije nije pisao kratku istoriju srpsku, već crnogorsku istoriju.“

Zanimljivo, slično kao i Ćosić, Garašanin govori o izbjegavanju istine kao nacionalnoj karakteristici. U pismu Jovanu Marinoviću, pisanom u Beogradu 22. aprila 1866.

Garašanin kaže: „Mi Srbi ako nismo ništa drugo kadri, bar da se dobro izgovorimo, pa ko zna da i to ne uđe u kakav god račun.“ To je vrijeme kada je Garašanin u misiju u Crnu Goru poslao Milana Piroćanca, koji je pisao o „separatističnim težnjama crnogorskog dvora“.

Sintagmu o navodnom crnogorskom separatizmu kasnije je preuzeo i dopunio Baja Pašić u svojoj bjesomučnoj kampanji protiv Crne Gore i knjaza Nikole, potpomognut crnogorskom emigracijom. Smatrajući da su sva sredstva koja Srbija upotrijebi za uništenje Crne Gore dozvoljena, Pašić je, uz pomoć beogradske štampe, dugo vodio kampanju protiv crnogorskog naroda, zasnovanu na falsifikatima i lažima. O ulozi beogradskih novina posebno šedočenje ostavio je vojvoda Gavro Vuković. O tome će biti riječi u posebnom odjeljku, a ovđe ćemo samo kratko izdvojiti citate nastale povodom donošenja poznatog *Zakona o zabrani useljavanja Cigana i Crnogoraca u Srbiju*. Ovaj famozni zakon usvojen je sredinom 1897. godine, za vrijeme vlade dr Vladana Đorđevića. Govoreći o tome Vuković navodi: „Vladan Đorđević, prije polaska za šefa vlade bio je poslanik Srbije u Carigradu... Grozni režim srbijanske planete, sa satelitom doktorom Vladanom, otpočet je sa progonstvom Crnogoraca iz Srbije. Ulazak u Srbiju zatvoren je na svim granicama, sa izrekom koja je dolikovala samo njemu – ‘Cigane i Crnogorce treba bez obzira vraćati s granica’... Presbiro nje-govog ministarstva bila je grozna kuhinja izmišljotina, najgnusnijih kleveta, svakojakih grdnja, koja su infektirale javno mnjenje cijeloga svijeta. Beogradska štampa podvila mu se je bila pod skutove nešto od terora, a nešto za novac, te je posve dnevno vodila odvratnu kampanju protiv knjaza Nikole i Crne Gore... U svojoj razuzdanoj mržnji prema Crnoj Gori, marširao je taj zli genije dalje. Pokupio je sve crnogorske nezadovoljnike, pa ih je grupisao oko sebe, izvlačeći iz njih jed i gnjev, koji su skoro svi gajili prema Knjazu i Crnoj Gori, da njima oslači paškvile, koje

su povrvile iz njegove kuhinje, da sve potruju što se cnogorskim nazivalo.“³

Pamflete protiv Crne Gore pisali su Marko Backović, *Crna Gora pri kraju XIX vijeka* (Backović je ubijen krajem 1896, od hajduka) i Savo Ivanović. Za Ivanovića, koji je bio vojni pitomac i bivši ađutant knjaza Nikole, smatra se da je autor pamfleta *Nekoliko krvavih slika iz albuma Petrović-Njegoševog doma – skupio i izdao Glavni odbor crnogorske emigracije (1898)*. Djelo je štampano u Osijeku, „o trošku generalisima Milana Obrenovića (a možda vlade i režima)“ i pod nadzorom tajne službe srpske vlade. Detaljnije o ovome djelu može se upoznati preko tekstova Marijana Maša Miljića *Crnogorska politička emigracija do I svjetskog rata* (<https://montenegrina.net/>) i Vladimira Jovanovića *CRNOGORSTVO – Od Njegoša do naših dana* (<https://www.antenam.net/>). Za ovu priliku izdvajamo samo par navoda iz ovoga sočinjenja. Glavni cilj napada bio je knjaz Nikola, a preko njega svi Petrovići, odnosno Crna Gora i sve ono što je „autentično crnogorsko“. Crnogorski potuđenici pitali su se: „Zašto da mu (Nikoli, prim. D. B. P) dozvoljavamo više da svojoj neopravdanoj gramzivosti žrtvuje srpske interese, i svojim intrigama da staje na put prisajedinjenju Crne Gore uz Srbiju!? Jes, mi se pitamo, zašto da taj dom trpimo više, koji svojim paklenim ambicijama nebratski žrtvuje onu ljubav i odanost koju Crna Gora kao mlađa sestra, uz najveće strahopoštovanje duguje svojoj starijoj sestri – Srbiji.“ Oni su se zalagali za prisajedinjenje Crne Gore Srbiji pod Obrenovićima. Po njihovome mišljenju Nikola ne zaslužuje mjesto vladara, a sliku o sebi gradi tako što „na svaku stranu kupuje pisce, novinare, ‘jadove i političke varalice’ da ga predstavljaju kao demokratu“. Za Petra I pisali su da je lažni „šareni svetac bez nosa“, koji je od strane Njegoša, po uputima Sima Milutinovića Sarajlije, na

³ Vojvoda Gavro Vuković, *Memoari*, knj. 2, Titograd - Cetinje, 1985, str. 437-438.

bezbožan način proglašen za svetitelja. Petrovići su od strane autora počašćeni sljedećim epitetima: „Narodna kuga“, „božja kazna“, „Pilati“, „otrovi“, „zvjerad u čovječjoj koži“, „otuženi i prepredeni zlikovci“ koji su krv „zločinački na svako crnogorsko ognjište prosuli“, „sramotna i hajdučka kuća“...

Petar II je „grobar srpskog imena“, „krvožedni i gadni mitronosac“, „franzovi krvolok“, „krivokletnik“..., „glava pod bradom bez obraza“, „glava pod mitrom bez časti“, „glava pod mantijom bez pojma o bogu“, „najsramotniji hrišćanski sveštenik, koji do sada zemlju gazio“, „franzavi bezakonik u mantiji“, „vtori Aleksandar Bordžija“... Ni Njegoševo veličanstveno djelo *Gorski vijenac* nije bolje prošlo: „Izgleda Visočanstvo, kao da Vi, odviše zaboravljate da se *Gorski vijenac* pisao u ono vrijeme, kad je uopšte svaki Crnogorac manje-više glup, prost i fanatik bio, te nije znao ni umeo da ocijeni šarlatanstvo, laži i zločinstva vladike Rada, koji je pokušao da pisanjem *Gorskog vijenca*, ukrije od potomstva svoja gnusna izdajstva i nevaljalstva.“ Povrh svega, Njegoš je optužen da je začetnik ubitačnog crnogorskog separatizma! Zato su i poručili vladici Radu: „Neka počiva na Lovćenu, jer zbilja, kao da mu je sam Bog naredio da na smrtnom času izabere to mjesto za vječiti boravak među zvjerovima i na tom svijetu, kao što je sam bio zvijere i razvratnik na ovome.“

Na strani crnogorske emigracije u to vrijeme su bili listovi *Odjek*, *Djelo*, novosadska *Zastava*, a protiv emigranata: američanski list *Sloboda* (San Francisco), *Dubrovnik*, *Srbobran*, *Naše doba*, *Srpski glas*, *Branik* i dr. Zanimljivo, situacija u štampi je bila slična onoj s početka devedesetih godina uoči raspada Jugoslavije. Na jednoj strani, ratni, huškački mediji, a na drugoj, pojedini usamljeni glasovi iz Crne Gore i Vojvodine – kao preslikano. U tim listovima, koje je knjaz Nikola navodno potplatio, emigranti se nazivaju: „izdajnicima, odmetnicima, kalajevcima, konspiratorima protiv srpstva,

zločincima, skitnicama, lopovima, kugom, nikogovićima“, pa čak i „jednim prostitutskim društvom“.

Emigranti su tih godina organizovali i neku vrstu suđenja protiv knjaza Nikole. Nakon „isljeđenja“ članovi toga emigrantskog „suda“ su „osudili“ knjaza na smrt. Između ostalih, sud su činili Tomo Oraovac, Đuro Kustudić, Savo Ivanović, Blažo Perović, Niko Drecun...

Međutim, tih godina među crnogorskim emigrantima počela je nesloga i mimoilaženja, što je posebno došlo do izražaja nakon „majskog prevrata“, odnosno poslije ubijstva srpskog kralja Aleksandra Obrenovića i Drage Mašin 1903. Tada su „omladinci-emigranti“ počeli pristupati raznim tajnim društvima. Trebalo bi napomenuti da je crnogorska omladina imala početkom XX vijeka (kao i početkom XXI vijeka) u Srbiji „prava kao i domaći sinovi: besplatno školovanje, stipendije, potporu“. Jedno od tih društava bilo je *Slovenski jug*. U njihovom „Revolucionarnom statutu“, u pripremama za revoluciju, bili su nedopustivi teroristički akti u svim jugoslovenskim zemljama. Jedino u „Crnoj Gori organizacija će nastupiti svom snagom i terorističkom akcijom u borbi protiv starog režima“. O bombama koje su donešene u Crnu Goru i procesu koji je tim povodom vođen, drugom prilikom. Samo ih notiramo, jer su i one dio kampanje i propagandne mašinerije upotrijebljene za razor Crne Gore.

Situacija se usložnjavala i nakon aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske 1908. „Odmah po aneksiji, kad se beogradska ratna graja svršila kapitulacijom pred Austrijom, niko drugi nego vladina ‘Samouprava’ oklevetala je službenu Crnu Goru, tvrdeći, da je držanje ove za vrijeme velike krize bilo unaprijed udešeno s Austrijom.“ Aneksiona kriza bila je na izvjestan način uvod u balkanske i Prvi svjetski rat. Garašaninovi planovi, Piroćančeve instrukcije i bjesomučna Pašićeva kampanja vodile su ka tragičnom udesu Crne Gore i nestanku njene dinastije, crkve, jezika i nacionalnog imena.

Slično kao i za onaj član 92. Danilova zakonika, i za jedan drugi falsifikat trebalo je da prođu godine da se otkrije prava istina. Riječ je o lažnom ugovoru Crne Gore i Austrije objavljenom 1912. godine. U novije doba i mlađi istraživači u Crnoj Gori počeli su da tragaju i publikuju autentične izvore i u potpunosti razobličili pozadinu i nastanak ove prevare, sa tragičnim poljedicama na tok istorije crnogorskog naroda i sudbinu njegovog posljednjeg suverena.

Tajni ugovor Crne Gore s Austrijom je falsifikat, u stvarnosti nepostojeći dokument, sastavljen sa znanjem srpske vlade. Da je i Rusija možda bila u toku čitave podmetačine možda nam služi podatak da je ruski poslanik na Cetinju 1913. godine otkrio da postoji plan za proćerivanje kralja Nikole iz Crne Gore!

Autor ovoga ugovora bio je Radovan Perov(ić) Tunguz, ondašnji student, rodom iz Trebinja. Ipak ništa od toga nije smetalo beogradskoj štampi i Pašićevoj politici prema Crnoj Gori da ovaj izmišljeni akt tretiraju kao punovažni dokument kojim je rušena crnogorska država. Kako je kampanja započeta, tako je tokom vremena nebrojeno puta ponavljana laž počela dobijati status istine jedne strane, koja ju je uvijek potezala u cilju diskreditovanja crnogorskog slobodarstva i junaštva.

„Ugovor“ je dugo bio predmet špekulacija i argument za navodnu crnogorsku „izdaju“ u osvit Prvog svjetskog rata, a da se dugo niko nije usuđivao da javno kaže da je riječ o podvali, koja je toliko zla nanijela Crnogorcima. Trebalo je da prođe skoro šezdeset godina da prava istina izađe na videlo. Riječ je o brošuri koju je vrijedni istraživač Risto, J. Dragičević, pod naslovom *Tajni ugovor Crne Gore s Austrijom*, objavio na Cetinju 1968. godine.

Prije Dragičevića, srijeće se jedna zabilješka koju je vjerovatno pisao Pero Šoć 1938, u cetinjskom *Narodnom listu*, đe se kaže: „Pred poštenom istorijom i pokoljenjima stideće se oni koji su 1912. g. objavili tobož tajni ugovor Crne Gore s

Austrijom od 1907. godine. Još će više biti osramoćeni oni, koji su taj izmišljeni ugovor objavljivali tokom svjetskog rata i odašiljali savezničkim silama u cilju kompromitovanja Crne Gore. “Tu se g-din Šoć prevario, nijesu se nikad zastiđeli ni oni, ni zastiđa od njihovih nastavljača koji su i danas na istom poslu.

Trebalo je ovu falsifikovanu „konvenciju“ učiniti što više vjerovatnom, pa je onda Tunguz „prikupio i konvencije Rumunije, Bugarske i Grčke“. Sada je trebalo naći i sredstva za objavljivanje ovih „konvencija“, jer se ne može ni pretpostaviti da je štampanje mogao platiti student Tunguz. Tako je 1912. godine štampana Tunguzova brošura s autorovim pseudonimom ‘Herzog von St-Sava’ (Herceg od Svetoga Save) i naslovom: *LIVRE NOIR (Crna knjiga) Tajne konvencije između Austro-Ugarske i Rumunije, Bugarske, Grčke i Crne Gore. Knjiga I. Beč*, i onda zamislite – izdavač, to jest štampar, Franc Ferdinand, tadašnji prijestolonasljednik Franja Josifa, koji će biti ubijen u Sarajevu 1914.

Ovaj „ugovor“ u potpunosti otkriva metode, koje i danas na sličan način koriste neki mediji i navodni istraživači za spinovanje javnosti. „Tvrdnja o famoznom Ugovoru podupirana je njegovim ‘prevodom’ štampanim u ‘Narodnoj misli’ u Americi“, a odatle je ponovo preuziman da se štampa u Crnoj Gori. Posebno su srpski zvaničnici bili vješti u plasiranju izmišljotina. Na sačuvanim prijevodima na Cetinju označeno je, da je tekst uzet po prijevodu „štampanom u br. 33 od 26. jula (8. avgusta) 1912. godine u listu ‘Narodna misao’, koji izlazi u gradu Bjutu (Bjuts, Montana) u Americi“. To je moglo biti i namjerno označavano, jer je izgledalo vjerovatnije, no da se prepisuje iz teksta beogradske *Tribine*. Nije bez interesa jedan kasniji slučaj: naime, brošura *Nikola Petrović i njegov dvor* štampana je u Parizu, iako na njoj stoji: „Sarajevo 1919“.

Kada je počeo rat, protivnici kralja Nikole su čitanjem navodnog tajnog ugovora s Austrijom demoralisali crnogorsku

vojsku. „Vlada kraljevine Crne Gore i kralj Nikola nijesu ni mogli pomisliti da u drugoj polovini 1915. godine, kada su i Srbija i Crna Gora bile skoro na izdisaju, baš zbog ovoga falsifikovanog ‘ugovora’ saveznici ne samo što ne šalju pomoć u oružju, municiji, odijelu i hrani za crnogorsku vojsku, već često i ne odgovaraju na njihove mnogobrojne molbe i zapomaganja.“

Uzrok su, naravno, bile intrige zvanične Srbije i njene diplomatije, koja je imala razgranatu mrežu po cijelome svijetu. Uz to su, kao i u pripremama za tzv. „Podgoričku skupštinu“ imali na raspolaganju velika sredstva. Tako agenti/organizatori J. Spasojević i S. Tomić kažu u depeši Vrhovnoj komandi da je situacija povoljna, ali je neophodno da se pošalje million franka i to avionom. Nekoliko dana kasnije, pukovnik Milutinović javio je Vrhovnoj komandi: „Potreba za novcem sve veća. Molimo da se novac pošalje aeroplanom.“ Osim toga tražene su i dodatne trupe da okupiraju Crnu Goru, jer je „uz novac i preware, trebalo imati i snagu za ‘ubeđivanje’ naroda“...

Dosta savremenih proučavalaca istorije zamjeralo je Garašaninu na metodama rada i velikodržavnim ambicijama, neki čak i u odnosu na Crnu Goru. Ne bismo se složili sa njima. Jesu ambicije bile velikodržavne i tačno je da su metode i način propagande bile napravljene tako da bi im na realizaciji i dalekosežnosti pozaviđela i Kominternu. Međutim, potrebno je reći da su Garašaniнови sistemi davali rezultata, ali se mora priznati da je Garašaniн sve radio u cilju najboljeg položaja za svoju državu i svoj narod... A Crnogorci, sem rijetkih izuzetaka, nikada nijesu imali političare i programe kojima bi sami svoju sudbinu rješavali. Sve političko djelovanje svodilo im se na mogućnosti džeferdara i jatagana i stalnom brigom za „svjetske probleme“. Zato ne možemo Garašaniнов sistem propagandne i obavještajne hobotnice ni malo osuđivati. Radio je u korist svoga naroda. Za mnoge Crnogorce ne može se nešto takvo reći, jer su, vođeni sebičnim razlozima i vješto pothranjivanom

sujetom, uz obilje podaničke svijesti, usmjeravani da rade na štetu svoga, crnogorskoga naroda i svoje države.

U periodu poslije Drugog svjetskog rata, nastavljači takve politike prema Crnoj Gori i Crnogorcima koristili su isti arsenal izmišljotina na diskvalifikaciji svih onih koji su smatrali Crnu Goru kao ravnopravni subjekat u jugoslovenskoj zajednici. Tome je dosta doprinijelo i neznanje vladajućih garnitura u Crnoj Gori koje su svako traganje za istinom smatrale separatizmom. Ta izmišljotina je mogla naći mjesto u glavama onih koji su bili spremni žrtvovati i narod i državu za nekakve „više ciljeve“, a koji su, u stvari, bili samo vješto prikriveni nastavak starih težnji. Koliko je onda, toliko je i danas smiješna tvrdnja o nekakvom crnogorskom separatizmu, ali jednom puštena laž plovi kroz vrijeme oplodjujući se neznanjem i ponovnim apsiracijama na ovo kamenito slobodarsko parče zemljina šara, kome osporavaju i minorni naum da bude svoj na svome.

Misija Garašaninovog agenta Milana Piroćanca u Crnoj Gori

Početak 1860. godine među Južnim Slovenima dolazi do ponovnog buđenja ideja o sveopštem ustanku. U Beogradu i Cetinju borave emigranti iz Bosne i Hercegovine, Bugarske i drugih krajeva. Srbija širi svoje agenture, a Crna Gora nastoji da iskoristi svoj ugled i stavi se na čelo pokreta. Sve te okolnosti primoravaju i srpsku i crnogorsku vladu da sarađuju na zajedničkom zadatku, bez obzira na odnose vladajućih porodica Obrenovića (Mihaila) i Petrovića (Nikole). U svrhu bližeg određivanja zadataka, u povjerljivoj misiji, kao predstavnik srpske vlade, na Cetinju je krajem 1860. boravio Vuk Karadžić. Donio je pismo Nikoli od kneza Mihaila, a putovanje je za radoznale strane sile obrazlagao naučnim interesima – prikupljanjem narodnog blaga.

Dogovorene su šifre, a kao vrijeme za akciju određeno je

proljeće 1861. godine. Srbija bi dala pomoć u oružju i municiji i jedan broj vojnika. Dok je na Cetinju bio Vuk Karadžić, u Beogradu je boravio Mašo Vrbica, čiji je zadatak bio nastavak pregovora. Ova misija Vuka Karadžića kasnije je izazvala mnogo neodumica. Podstaknuta ovim pregovorima i vjerujući da je Srbija konačno gotova za rat, Crna Gora je izazvala sukob sa Turskom 1862. godine (Omer-pašin napad na Crnu Goru). Taj rat je dosta oslabio Crnu Goru, a Srbija je kao i u prethodnim slučajevima ostala neutralna. Čak je svome kapućeuhaji u Carigradu, Petronijeviću, bila naredila da prenese Porti kako ju je Crna Gora htjela uvući u savez da zajedno napadnu Turke u Bosni i Hercegovini. Petronijević je odbio to uraditi, smatrajući nečasnim spirati odgovornost sa Srbije preko leđa Crne Gore. Crnogorci su udarili na Omer-pašu, ali oslabljeni ranijim ratovima i bez ičije pomoći, zamalo nijesu doživjeli potpunu katastrofu. Uplele su se velike sile i Cetinje je odoljelo. Uloga Srbije i njeno, ko zna koje po redu, ostajanje po strani duboko su, pored Crnogoraca, pogodili i mnoge Srbe. Štampa i brojni književnici pisali su i pjevali o Crnoj Gori, prekorijevajući svoju vladu što je navela Crnogorce na rat, a onda se nezainteresovano odnosila prema njemu. U stvari, bili su i te kako zainteresovani, ali na jedan drugi način. O tome govori Garašaninova izjava tokom nadiranja Omer-pašine vojske ka Cetinju: „To bi još velika sreća za nas bila kad bi Crna Gora propala.“ Povodom toga, vojvoda Mirko je u Beču 1863, u pozdravu mladeži hrvatske, iznio svoje uvjerenje „da bi Hrvati pritekli u pomoć Crnogorcima da su slobodni kao Srbi“.

Svoje nezadovoljstvo Crnogorci nijesu mogli dugo manifestovati. Okolnosti su ih ćerale da ponovo pokušaju bliže sarađivati sa Srbijom. Diplomatske prepiske i misije povjerljivih ljudi dobile su kao rezultat mogućnost sklapanja ugovora između knjaza Nikole i kneza Mihaila. Sve pripreme su vršene u najvećoj tajnosti zbog velikih sila koje nijesu podržavale prib-

ližavanje Crne Gore i Srbije bez njihovog blagoslova...

Moglo se pristupiti potpisivanju tajnog sporazuma između srpskog i crnogorskog kneza. Sporazumom je pored vojnog sadejstva bilo predviđeno da u zajedničkoj državi, nakon oslobođenja od Turaka, na prijesto šedne knez Mihailo Obrenović. U slučaju da on nema nasljednika, tu bi ulogu dobio knjaz Nikola. To je bila udica na koju je Nikola vješto upecan. Ni Obrenovićima, ni Garašaninu, ni srpskoj vladi nije takvo što padalo na pamet. Crnoj Gori su namijenili ulogu vojničkog logora, koji će se po potrebi uključivati „na dugme“.

Nikola je bio potreban samo do spajanja dviju država u jednu, a poslije toga našao bi se način za njegovo uklanjanje. U tu svrhu je beogradska štampa počela pisanje sračunato na njegovo dezavuisanje. Knez Nikola je vidio da njegov kum knez Mihailo (kumovao mu je prilikom rođenja knjaginje Zorke 1864) nema potomaka, pa je gajio nadu da će brže no se i očekuje on biti „car Balkana“. Nakon potpisivanja tajnog ugovora, u Beogradu je sastavljen protokol o tome: „Počem su pomoćnici Njiovi Svetlosti Knjaza Srbije i Knjaza Crne Gore vojvoda Petar Vukotić i g. Miloje Lješjanin podspisali na Cetinju 23. dana mjeseca septembra o.g. jedan tajni ugovor o sojuzu i zajedničkoj radnji između Srbije i Crne Gore, i počem je isti ugovor polučio potvrđenje oba visoka vladaoca, to su se sastali danas u Ministarstvu In. Dela u Beogradu Predsjednik Ministarskog Saveta i Ministar Inostranih Dela g. Ilija Garašanin, u ime Njegove Svetlosti Knjaza Srbije, i arhimandrit cetinjski g. Nikifor Dučić u ime Njegove Svetlosti Knjaza Crne Gore, i saobražavajući se XII i posljednjem članu reč. ugovora pristupili su izmeni i izmenili su međusobom nadležne egzemplare istog ugovora.

Za uverenje toga sastavili su i podpisali ovaj protokol u dva jednoglasna egzemplara.

U Beogradu 14. (četnaestog) Oktobra 1866.

Nićifor Dučić

I. Garašanin.“

Kasnije je preko primjerka ovoga *Protokola*, knjaz Nikola svojom rukom napisao „Lažovi stari! – Knjaz“. Može se razumjeti Nikolina ljutnja nakon toliko kršenja svih dogovora od strane Srbije, ali se ne može shvatiti njegova upornost i zasljepljenost prijestolom Južnih Slovena, što mu je smetalo da realnije procijeni snage i sačuva Crnogorce mnogih stradanja.

Potpisujući tajni ugovor o zajedničkom radu na oslobođenju od Turaka, Srbija i Crna Gora preuzele su obaveze za koje su znale da ih neće ispuniti. Čvršće se vezujući, željele su, u stvari, jedna drugu držati na oku i u pogodnom momentu preuzeti primat među Južnim Slovenima. Koraci koje je u tom smislu preduzimao Garašanin bili su suptilnije isplanirani. Knjaz Nikola se našao okružen špijunima koji su svaki njegov korak budno motrili i o tome izvještavali srpski dvor na čelu sa knezom Mihailom. Glavni i najpovjerljiviji Mihailovi agenti na crnogorskom dvoru bili su arhimandrit Nićifor Dučić, rodом iz Hercegovine, i knjaginja Darinka, роđена u srpskoj porodici u Trstu, sa svojom braćom pustolovima Kvekićima. Kako je u ugovoru bilo predviđeno da Srbija pomogne crnogorskoj vojsci u opremi i obuci, to je Garašanin pojačao svoj tajni štab na Cetinju ofiциrom Ljubomirom Ivanovićem, koji je došao da podučava vojnike i buduće oficire, i da u isto vrijeme bude Nikolin аđutant. Меđутим, njegova prava дјелатност била је да Nikolu држи на оку, а да crnogorsku vojsku priprema tako da se она kasnije što lakše uklopi u srpsku. Koliko su Garašaninovi planovi bili na duge staze vidi se po tome da je ovaj zadatak dao rezultate skoro pedeset godina kasnije, kada je crnogorska vojska, u toku Prvog svjetskog rata, povjerena na komandovanje srpskom ofициru Petru Pešiću, koji je suprotno vojnoj i ljudskoj etici komandovao tako da Crnogorci izgube rat, а Crna Gora bude

okupirana od Austrije i izgubi svoju državnost!

Knjaz Nikola je u nekoliko navrata tražio da mu iz Srbije pošalju nekog obrazovanog čovjeka koji bi obavljao dužnosti sekretara. Srbija nije šćela propustiti priliku da pošalje izuzetno povjerljiva čovjeka, vrhunskog agenta, koji će moći doprinijeti padu knjaza Nikole i raširiti mrežu agenata po Crnoj Gori, koji će u datom momentu biti aktivirani na rušenju Crne Gore. Garašanin je za tu misiju brižljivo birao čovjeka i izbor je pao na oficira Milana Piroćanca. Dobio je upute od Garašanina da vrlo oprezno nastupa da ne naruši Nikolinu sujetu i time izazove podozrenje, da se predstavi kao veliki crnogorski prijatelj koji će o „Srbima i Crnogorcima uvijek govoriti kao o istom, ali na njihovu (tj. crnogorsku) štetu“, da spriječi sve samostalne akcije koje bi Crna Gora preduzela, a koje ne odgovaraju Srbiji i da Crnu Goru učini što više zavisnom od Srbije u svakom pogledu, čime će je učiniti lakim plijenom. Naoružan znanjem i podacima svake vrste, okretni i inteligentni Garašaninov oficir prispio je na Cetinje u januaru 1867. godine.

Za ovu priliku izdvojićemo samo pojedine djelove izvještaja koji je Piroćanac podnio Garašaninu po povratku u Srbiju. Podaci iznijeti u izvještaju govore dovoljno sami za sebe.

Piroćančev izvještaj, pisan mastilom na plavoj hartiji većeg formata čuva se vrlo brižljivo u Arhivu SANU u Beogradu, zaveden pod signaturnim brojevima 9985. i 9986. Ovi materijali su dugo ostali sakriveni i prvi put su javno publikovani u *Politici* od 12. do 25. jula 1926. godine bez komentara. Priređivač tekstova u *Politici* Grgur Jokšić kaže da „bogatstvo i zanimljivost podataka koji se u tom izvještaju nalaze, skrenuli su na njega pažnju i ondašnjih i docnijih naših državnika. O njemu je bilo mnogo govora, naročito za vrijeme vlade Kralja Milana i Kralja Petra, prilikom poznatih nesporazuma između Crne Gore i Srbije“.

Piroćančev izvještaj ima dvadeset sedam odjeljaka koji su

naslovljeni na sljedeći način: 1. *O Crnoj Gori u opšte*, 2. *O karakteru Crnogoraca*, 3. *Političke ustanove u Crnoj Gori*, 4. *Naravi i način života Dvora crnogorskog*, 5. *Knez Nikola*, 6. *Kneginja Milena*, 7. *Kneginja Darinka*, 8. *Stana, mati Kneževa*, 9. *Mirko, otac Knežev*, 10. *Petar Vukotić, otac Kneginje Milene*, 11. *Đuro Matanović*, 12. *Mašo Vrbica*, 13. *Kapetan Pero Pejović*, 14. *Vojvoda Marko Martinović*, 15. *Mitropolit Ilarion Roganović*, 16. *Vojvoda Ivo (Rakov) Radonjić*, 17. *Vojvoda Petar Filipov*, 18. *Pop Ilija Plamenac*, 19. *Vojvoda Miljan*, 20. *Vojvoda Anto Dakov*, 21. *Serdar Jole Piletić*, 22. *Vojvoda Cerović*, 23. *Boškovići*, 24. *O okolini Crne Gore, njenom stanju i političkim težnjama*, 25. *Politika vladajućeg doma u Crnoj Gori*, 26. *Moja posmatranja*, 27. *Šta je rađeno u Crnoj Gori za vreme moga bavljenja na Cetinju*.

Uvodni dio naslovljen je „O CRNOJ GORI UOPŠTE“:

Ni jedna zemlja, možda, na krugu zemnom ne opravdava tako potpun svoj naziv kao Crna Gora. Kad se iz Kotora pogleda na krševe skoro perpendikularne, koji ga sa strana Crne Gore zaklanjaju i preko kojih treba u Crnu Goru preći, prva misao koja se putniku nameće ta je da preko tih stena ljudske duše ne može biti. Međutim, opet, nužda je naterala ljude da tamo žive, ako ne u blagostanju, a ono bar u nezavisnosti od stranaca...

Crna Gora podeljena je na 8 nahija, a svaka od ovih na više kapetanija.

Od sviju nahija Katunska, koja pravu Crnu Goru obrazuje i iz koje su, posle Crnojevića, vladajuće familije proizilazile, jedna je od najpustošnijih. Krečni kamen zamenjuje zemlju ovde. Riječka nahija plodnija je od Katunske, u njoj se radi najviše rumetin na zemlju, koju blato svake zime vodom pokriva, a u proleće ostavlja na suvo.

Crmnicka nahija, vele, jedina je koja se urednom radinošću odlikuje. U njoj se proizvode najbolja vina koja, kad bi se dobro uredila, mogla bi dalmatinskom vinu konkurisati. Tu ima smoka-

va, maslina i šipka, no nikako u takvoj količini da se za znatni izvor upotrebiti mogu.

Drobnjaci i Vasojevići odlikuju se dobrom pašom za stoku.

Izuzevši Crmničku nahiju, koja se urednim radom i čistim životom kućevnim odlikuje, jedna karakteristika može važiti, što se blagostanja tiče, za svu ostalu Crnu Goru. Kuće su sve od kamena i često na dva boja. No ovde se može slobodno reći a u kući ni kamena. Teško putniku koji prolazeći kroz Crnu Goru, ako ne bi sve što mu je od preke potrebe sobom nosio. Osim zgrade za prenoćište, koja se nečistoćom svakog roda odlikuje, ničeg drugog nema. U Bjelopavlićima, gde bi se većem blagostanju, zbog prirode zemlje, nadati mogao, ista je sirotinja i to zbog toga što je taj basen služio uvek za prvo bojno polje pri svakom ratu između Turaka i Crnogoraca. U poslednje doba tri puta je Orja Luka paljena, dva puta od Turaka a jedan put od Kneza Danila. Tragovi od rata 1862-ge još se svuda vide...

... Što se telesnog sklopa i zdravlja tiče, svi su vrlo snažni, čega je uzrok jako i teško dviženje, na koje ih sklop zemlje nagoni. Crnogorac, koji po celi dan kroz krševe putovati može, vrlo lako sustane u ravnici, sigurno zbog nenaviknuća. Temperament je Crnogoraca u Katunskoj nahiji mnogo vedriji. Sa radom se ni jedni ne odlikuju. Iako je Crnogorcu stidno ženu poseći, nije mu zazorno da ga žena hrani. Kad god se putuje po Crnoj Gori žene se upotrebljavaju za prenos bagaža. Žene crnogorske snabdevaju sa potrebama ratnim vojnike u boju. Često su Turci primećivali, da je crna crnogorska vojska dobra no da im bela ne valja. Belu vojsku obrazuju Crnogorke, koje za vreme boja iza vojske stoje, ranjenike prihvataju, i plašljivce nateruju napred, često i same Turke svojom vikom zbunjuju.

Ceo svet govori da su Crnogorci veliki junaci, i da je njihova hrabrost ovaj komad zemlje od polumeseca odbranila. Kad čovek naiđe na iskrena pričanja o njihovim ratovima, ne bi to

mnjenje tako u celom primio. Ne treba zaboraviti da su polumesec i krst jedan pored drugog na Cetinju stajali i što su tu tursku populaciju obrazovali crnogorski poturčenjaci a ne Turci, tome je uzrok što za Turke osvojitelje ničega nije bilo, što bi ih tu primamiti i zadržati moglo. (Naravno, zadržali su se skoro petsto godina tamo đe im je bilo lijepo i đe su imali miroljubivu koegzistenciju u kojoj je i Piroćanac nesmetano mogao da uživa: primjedba D. B. P.).

Zanimljivo je vidjeti kako o mladom Knjazu piše Garašaninov špijun Piroćanac. U odjeljku V, naslovljenom Knjaz Nikola, on navodi:

Knjaz je Nikola mlad čovek, oko 26 godina, lepa sklopa i regularnih crta, no bez ikakva skoro izraza. Stasa je srednjeg kao i njegov otac. U karakteru ove ličnosti nahode se skupljene sve rđave strane pokvarenih Crnogoraca, no bez ikakvih dobrodetelji ovog još primitivnoga naroda. Ako mi je dozvoljeno reći Knjaz Nikola je poslednji izraz najvećeg nevaljastva, pokvaren do poslednjeg nerva. Prevara, prosta laž, obmana, crte su koje se kod njega u najkraćem saobraćaju daju videti; pri svem tom što se on svagda skoro stara prijatan upečatak proizvesti. Strašljiv je utoliko isto i koliko je sujetan i fanfaran i ja držim da bez Mirka ne bi ni 24 sata u Crnoj Gori kao Knjaz ostati smeo. (Koliko su tačna ova zapažanja vidi se po tome, što je poslije Mirkove smrti Nikola ostao na crnogorskom prijestolu još samo pedesetak godina – D. B. P.).

Piroćančev odnos prema pojedinim ličnostima crnogorskog javnog života ponajviše se osniva na tome koliko su bili odani srpskoj, a ne crnogorskoj politici. Izrazito je negativan njegov pristup prema onima koji su čuvali Crnu Goru, dok je blagonaklon prema svima kojima Crna Gora služi kao prćija za ostvarenje boljeg materijalnog i društvenog položaja koji će dobiti nakon utapanja Crne Gore u Srbiju. Takav je njegov opis kneginje Darinke, koja je, jedan od važanih Garašaninovih agenata:

Knjaginja Darinka toliko je poznata u Beogradu da bi izlišno bilo o njoj detaljno govoriti. Ja ću da napomenem, da je to jedna Gospa vrlo bistra i razvijena. Ona je u stanju svatiti stvari prave uzvišene politike, ali će se većom časti rukovoditi svojim interesima, gdje ih našla bude, pri svem tom što u velikom uvažanju ima Knjaza Mihaila, g. Garašanina i mnoge Srbe, koje je imala priliku poznati. U jednom razgovoru reče mi, da se ona diči što je Srпкиnja i da, od kako je dolazila u Beograd i poznala Srbiju i ljude, ona ne sumnja, o velikoj srpskoj budućnosti. Knjaginja Darinka imala je do pre godine dana, što se strane politike tiče, najveći upliv u Crnoj Gori, i starala se Knjaza Nikolu u savez sa Srbijom uvući... Njen je upliv na Knjaza, koji je jedini bio u stanju Mirkov kontrabalansirati, u poslednje vrijeme, vrlo oslabio, ako ne i sasvim iščezao, čemu je uzrok prvo hladnoća koja je u privatnim odnošenjima između nje i Knjaza nastupila a zatim i zauzimanje, da se na Cetinju drže uslova koje su u ugovoru sa Srbijom potpisali... Danas je Knjaginja Darinka našim namerama potpuno odana i zato je velika šteta što svoj upliv na Knjaza nije zadržati umela.

U veoma obimnom izvještaju Garašaninova agenta Milana Piroćanca nalazimo nekoliko podataka koji mogu i neke sadašnje pojave da osvijetle na način koji će biti iznenađenje za mnoge. Naročito će biti pogođeni bojovnici za nove granice Crne Gore koji ističu da je između Crne Gore i Hercegovine stvorena vještačka granica, što je komentarisano teorijama zavjere od Vatikana do Kominterne. Plašimo se da će nakon izvještaja Milana Piroćanca biti duboko razočarani, shvatajući da je granica između Hercegovine i Crne Gore čvrsto povučena mnogo ranije i da je odlučujuću ulogu u tome odigrala Srbija, koja nije birala sredstva na razbijanju Crnogoraca i Srba, odnosno i drugih naroda koji su bili u okolini Crne Gore. Slične stvari su urađene i prema drugim teritorijama na koje novi kartografi iz Crne Gore pretenduju, pozivajući se na zov krvi. Iskustvo kazu-

je da neznavenima mnogo ne vrijede dokumentovani dokazi, pogotovu ako neka pjesmica drugačije kaže ili se prosto naredi da mora biti tako ili nikako.

U odjeljku naslovljenom „O okolini Crne Gore, njenom stanju i političkim težnjama“, Milan Piroćanac kaže: *Od srpskih provincija, koje Crnu Goru okružuju, glavna je Hercegovina... Stric g. Dučića govorio im je da od stvari, u koju se Crna Gora uplete, ne može ništa biti, da ih on blagosilja u preduzeću, no da on ne bi nikad želio da ga ikad sunce iz Crne Gore ogreje.*

Počem su i sami Vasojevići u crnogorskoj granici, kao što sam rekao temperamentom i karakterom nama (tj. Srbima – D. B. P.) bliže nego Crnogorcima (i Piroćanac, kao i Garašanin u narodnosnom smislu odvaja Srbe i Crnogorce – D. B. P) sljedovalo bi da je dio Vasojevića, koji se u turskoj granici nahodi, dosta shodan za našu politiku; naravno kad bi se i Vasojevići u Crnoj Gori u tom duhu obdjelavali.

Kući su siromašna, u krševima stanjena, no junačka populacija srpska, u kojima prava dominacija turska nije nikad mogla koren uhvatiti. Oni su skoro nezavisni od svih ugnjetavanja i s toga su vrlo otvorenog karaktera i slobodnog govora. Crna Gora svagda na njih viče, a i oni imaju dobrih uzroka mnogo za nju nesimpatizirati (primer Mirkova seča)...

Moje je uverenje da je raspoloženje sviju plemena koja Crnu Goru okružavaju više protivu nje, nego za nju i ako bi se Crna Gora što događajima koristila to više našoj pogreški, nego simaptijama za Crnogorce, prepisati treba...

O Boki Kotorskoj nisam govorio zato, što ceo svet zna da Bokezi Crnogorce mrze.

Može se reći da ništa manje nijesu zanimljive stranice koje se odnose na planove Srbije o pripajanju Crne Gore. Precizno su naznačene prepreke i način ostvarivanja toga plana. Kao prepreke za pripajanje Crne Gore Srbiji i njenom nestanku kao države sa političke karte Evrope, Piroćanac je u prvom redu

smatrao vojvodu Mirka i Katunjane, koji su po njemu beskrupulozni, junački i odani kruni i dinastiji Petrovića. Pomoć za izvršenje plana o pripajanju Crne Gore Piroćanac vidi u djelatnosti provjerenih srpskih špijuna: knjaginje Darinke i arhimandrita Nićifora Dučića, uz koje treba novcem i drugim podmićivanjem pridobiti viđenije ljude koji bi narod na „srpsku stranu odvukli“. Dugoročni plan koji je dao rezultate bio je da se деца iz Crne Gore školuju u Beogradu i na taj način na njih izvrši uticaj preko kojega bi radili na svrgavanju dinastije Petrovića. Tome su pripomagali i brojni učitelji i popovi koji tih godina počinju da rade u Crnoj Gori. Nije dugo trebalo da takva politika da rezultate. Crnogorski đaci su se iz Beograda vratili naoružani bombama, umjesto znanjem.

Sada da pogledamo dio Piroćančevog izvještaja naslovljen „Moja posmatranja“, o načinu najboljem za nestanak Crne Gore i njeno utapanje u granice Velike Srbije:

Uzimajući u račun naravi naroda crnogorskog i politične težnje cetinjskog dvora, vrlo je težak položaj za onoga, koji bi se staro naznačiti put kojim bi naša politika trebala ići, da do ostvarenja srbskog ujedinjenja dođe. Međutim, prema rezultatima pravca, koji je Srbija prema Crnoj Gori pre nekoliko otpočela i danas ga još sleduje, moglo bi se možda štogod određenije naznačiti. Izvesna je stvar, da je cetinjski svoje dinastične težnje u svakoj prilici ostvariti tražio; izvesno je i to da su ljudi na koje se izvan dvora odavde obraćalo i obraćati imalo, svagda imali u sebi jedan osnov (fond) crnogorske prevrtljivosti i sledovateljno nesigurni bili, pa opet, pri svem tom, srpska rad nije besplodna ostala. Narod je crnogorski dobio pojam o važnosti Srbije u rukovođenju stvari, o njenom patriotskom staranju, o ukupnom narodu srpskom, bio on u ili izvan Turske. Naši topovi začuđavaju neprestano i danas Crnogorce svojom preciznošću, a naši su im oficiri pokazali kako treba uvažavati rad u ozbiljnoj zemlji.

U zemlji, dakle, gde svega toga može biti i podizati se, Crnogorci misle da se živiti i napredovati daje, dok se međutim, u Crnoj Gori mora skapavati. U Crnoj Gori prostom Crnogorc, ma kakve usluge zemlji učinio, nema izgleda napredovanju. Zato treba da je od familije ili, najposle, da se izvršenju podzemnih Mirkovih planova posveti, te da bi od njega što-god biti moglo, dok su u Srbiji sposobnost i rad jedine titule za nagradu...

Iako je politika cetinjskoga dvora protivna opštim interesima srpstva, ona nam neće moći ništa nahuditi time što je crnogorski narod ratno bolje spremljen; jer je narod tome velikom planu simpatičan i njegovi će interesi upropastiti sebične separatistične težnje dvora (podvukao D. B. P). Za razumijevanje srpsko-crnogorskih odnosa i mnogih današnjih nesporazuma ovo je veoma indikativna rečenica. Ovo je prvo pominjanje takozvanog crnogorskog separatizma.

No ostavimo narod, na koji je bez glavara teško dejstvovati. I sami glavari, koji su, kao što je rečeno, svi u velikoj sirotinji, znaju potpuno koliko bi pri ulasku Crne Gore u srpsko jedinstvo koristi imali. Razume se i po sebi da je to teren vrlo spremljen za dalju radnju, koja je dosad u zasenu zaostala, jer se dosad započinjalo svagda odozgo. Trebalo bi, dakle, važnim ljudima u Crnoj Gori, izuzevši samo kreature Mirka i Knjaza, pokazati da ih Knjaz Mihailo dobro poznaje i da vodi računa o njima. Mali pokloni u novcu, po prilici i stvarima, tome bi mnogo doprinosili. Nema ni jednog Crnogorca koji novac ne bi trebao, a naročito koji ga ne bi tražio. Način davanja ponajbolji bio bi periodičan, da primi vid neke plate, naravno na najsigurniji način, da se ljudi ne bi kompromitirali u njihovom današnjem položaju.

No naročito bi bilo korisno decu iz tih krajeva kod nas u školama podizati i vaspitavati. Da se na ovome izranije u velikom prostranstvu radilo, naša politika ne bi danas na nikakve

teškoće nailazila.

(Mislimo da je ovo ključni momenat Piroćančeva i Garašaninova plana. Preko dece je trebalo obezbijediti uticaj koji će kroz određeno vrijeme dati ploda. Izgubiće se nacionalno osećanje, a usađeni pojam opšteg potrijeće osećaj posebnosti i omogućiti lako utapanje Crne Gore u Srbiju. Kako rekosmo, rezultati su vrlo brzo došli. Popovi i učitelji su dobro obavili zadatak, pa se našao određeni broj ljudi koji je smatrao da u interesu „srbstva“ Crna Gora treba da nestane. Nije slučajno što u Crnoj Gori između dva svjetska rata nije otvorena nijedna značajnija visokoškolska ustanova i što se i kasnije uvijek javljao otpor kada je trebalo otvoriti fakultet koji bi bio iz duhovne sfere. Treba se podšetiti slučajeva oko umjetničkih i filozofskog fakulteta u Crnoj Gori u novije doba. Uostalom, prije Drugog svjetskog rata, za razvoj Crne Gore uloženo je samo 20 dinara po glavi stanovnika, dok je u istom periodu u Sloveniju uloženo čak 2.800 dinara po stanovniku!)

Piroćanac nastavlja: *Ja držim da odnošaje koje danas sa crnogorskim dvorom imamo treba neprestano održavati, motreći pažljivo na sve njegove pokrete, kako u spoljnoj politici, tako i u radnji sa okolnim provincijama, a naročito po Ercegovini, da bi se prema okolnostima više kroz prste gledalo ili ozbiljniji ton uzimao... U ostalom, moje je uverenje, da se u Crnoj Gori nikad u buduće neće moći voditi politika (izuzimajući petljanje sa konzulima) koja Srbiji i Rusiji ne bi povoljna bila, jer osim ta dva upliva koji postoje u narodu, drugih nikakvih nema, zato i dvor mora jako paziti, prvo, da se narodnom čuvstvu ne zameri, a drugo da sačuva deset hiljada od Rusije, i prilične dohotke koje Srbija, kad u stvarima a kad i u samom novcu daje. Kad god Rusi sa nama u jednom duhu na Cetinju radili budu, kao što je to sada činjeno, nema izgleda da bi protivna politika našim interesima u Crnoj Gori uspjela. Knjaz je istina, navikao se budirati i nas i Ruse zato što drži da*

je to najsigurniji put da nas na svoju vodenicu navede. Trebalo bi ga, dakle pomalo obavještavati, i dati mu znati da mi od Crne Gore tako velike pomoći ne očekujemo, ali se i za nju kao i za ostale Srbe brinemo.

Ako Srbija uđe u rat sa Turskom Crna Gora će nepremerno takođe odmah ući i to i preko volje Knjaževe... U kranjoj meri naša politična radnja treba da smera na to, da osigura za opštu srpsku stvar ceo basen Bjelopavlića, sljedovatelno i sva plemena sa naše strane od te linije, pa neka Katunska nahija ostane odvojena, pod upravom koga ona hoće (podvukao D. B. P; ovo liči na neke savremene teze o suženju Crne Gore na „stari dio“, u kojemu bi živjela „manjina koja se smatra Crnogorcima“ - ništa novo pod kapom nebeskom!). To bi stanje samo moglo biti efemerno, pa bi se i Katunjani velikoj državi pridružili.

U slučaju kad bi Knjaz Nikola otvoreno prekinuo sljedovati politiku s nama uslovljenu, Rusi bi ga lako nagnali da se s puta cepljenja vrati oduzimajući mu godišnja davanja...

U kratko moje je mnjenje da treba održavati sa cetinjskim dvorom postojeće odnošaje, koji imaju nesumnjeno svoje važnosti u diplomaciji... U spremama ratnim počem su dovoljno do sad učinjene, takođe dalje izostati napred ići, a narod međutim neprestano obdelavati, i to više na strani, koja Brda od Katunske nahije dele nego u samom Katunu. Jednom reči, sa Knjazom Nikolom po prilikama igrati politiku a na narod u Crnoj Gori i okolini dejstvovati i spremiti ga za ostvarenje opštih srpskih interesa...

Način vođenja rata (premda ova smatranja meni ni malo ne pripadaju) trebao bi, mislim, da se tako udesi, kako bi prvo crnogorskog dvora separatističnu radnju osujetili, a drugo kako bi srpskom uspehu nenaklone sile zbunili i ne dali im vremena u diplomaciji što god protivu nas preduzimati. Zato bi četnički rat, koji bi se i za najkraće vreme proterao u tom pogledu štetan bio. Kombinacija između četničkog i redovnog načina vojevanja,

koji bi se odmah otpočeo, davao bi, čini mi se, više izgleda na uspeh. U samom ratu trebalo bi se polzovati što više ugovorem da se crnogorska vojska sa našom spoji, i onda je tako podeliti da sama nigde ne dejstvuje, a crnogorskim oficirima naše plate i rang dati (ovaj prijedlog je realizovan za vrijeme Prvog svjetskog rata – posljedice su poznate, prim. D. B. P.). Vreme je rata najugodnije kad se usevi priberu; mi se manje zime nego Turci imamo bojati, a dotle treba da su ovi iz Bosne i Hercegovine izagnati.

Pored naznaka budućeg pravca djelovanja srpske politike u Crnoj Gori, Piroćanac je za kratko vrijeme uspio da obiđe jedan broj istaknutijih crnogorskih glavara i ispita njihovo mišljenje o Petrovićima, Crnoj Gori i ulozi koju bi obavili kada dođe vrijeme stapanja Srbije i Crne Gore u jednu državu. Izvještaji o pojedinim ličnostima pomažu da se u drukčijem svijetlu pogledaju neki od sukoba koji je Nikola imao sa vojvodama. Vjerovatno naslućujući da igraju dvostruku igru i rade na njegovom svrgavanju, knjaz Nikola je koristio beznačajne povode da bi ih eliminisao iz javnog života. Kako se vidi iz Piroćančeva izvještaja, srpski dvor je sa sigurnošću mogao računati na usluge Jola Piletića, Anta Dakovića, Ilariona Roganovića i Boškovića sa Orje Luke, a do izvjesnog stepena i na Vukotiče (knjaževu tazbinu!) i na druge glavare koji su sa simpatijama gledali na srpsko-crnogorsko približavanje. Jedna od rijetkih ličnosti za koju Piroćanac nalazi lijepu riječ je Knjaginja Milena.

Poslije Knjaza Nikole u Piroćančevom izvještaju na udaru su se našli ostali pripadnici vladajuće kuće. Tako Piroćanac piše za Mirka: *Upravo ovaj čovek je jedina prepreka interesima ukupnoga srbstva.* Izgleda da je vojvoda Miljan Vukov (Vešović) prozreo Piroćančev naum, pa ovaj od njega nije dobio baš nikakvo obećanje, dok za Anta Dakovića kaže da nije raspoložen prema vladajućoj porodici i da je „za Srbiju jako odan“. Uz to su Boškovići, tj. Bjelopavići, od kojih „Knjaževa

familija najviše zebe“. Uz one koji dobro gledaju na Srbiju Piroćanac je ubrojio i mitropolita Ilariona Roganovića: „Sigurno iz zebnje da ne bi duhovna vlast, koja je do skora prva u Crnoj Gori bila, polžući se predanjem opet do velikog upliva doći mogla, današnji cetinjski dvor izabrao je i postavio za mitropolita (koga ceo svet u Crnoj Gori vladikom zove) Ilariona Roganovića, od neznatne jedne familije iz Bajica. Vladika je vrlo prost čovjek, no čestit i otečestvoljubac. Narod ga crnogorski svuda voli i poštuje a u naknadu dvor ga u svakoj prilici ponižava. Sva mu je dobra manastirska današnja vladajuća familija oduzela i sama njima upravlja. U duhovnu vlast toliko se Knjaz meša da on sam često razvodi brakove i daje dozvoljenja za venčanje... Vladika mnogo govori za interese Srbije, prvo što se za celo srpstvo otuda dobru nada, a drugo i da svoje srce iskali. Međutim, za Maša Vrbicu nije imao lijepih riječi: *Mašu Vrbicu, prvog ađutanta Knjaza Nikole smatraju Crnogorci sami, i to pravedno, za najpodlijeg čoveka u Crnoj Gori. Ima pretenzija razumovati se u vojnim pitanjima, premda u stvari ništa ne razume do da dobro svoj džep puni u svakoj prilici. Oružanje Crne Gore bilo je vrlo lep izvor za tu celj. Knjaz i Mirko to dobro znaju i opet ga čuvaju. Knjaz mi je sam govorio da on zna koliko je Maša nepošten, ali ga drži zato što je njemu odan. Njegov je familijarni život skandalozan. Ovaj prazni, brbljivi lopov podal je i plašljiv do mogućnosti.*

Politika vladajućeg doma u Crnoj Gori ide u najmanju ruku na prisajedinjenje Ercegovine Crnoj Gori i neke časti Arnautluka, a u najvišu, na zauzimanje prestola u celom Srpstvu. Za jedinstvom Srpstva, pod vladom Knjaza Mihaila, nikad današnja familija Petrović neće bez velike nužde i po krajnosti pristati. Srbija može biti uverena o neizmenljivoj istini ovoga potvrđenja, pa ma kakve izjave bratstva i patriotskog požrtvovanja dolazile od strane Knjaza Nikole. Međutim ovo je njegova prosta i gola želja... Francuski upliv i ako je još sa

Knjazom Danilom otpočeo u Crnoj Gori utvrđivati se, nije do danas uspeo iz Biljarde izaći. Knjaz, Mirko, nešto Ivo Rakov i Knjaginja Darinka, i od pređe, jedine su ličnosti koje su o Francuzima račun vodile inače je narod bez izuzetka sav Rusima i Srbima odat i sa žalošću gleda gdi se Knjaz drži sa galiotima Francuzima samo zato što su Rusi Srbiji mnogo više nego njima naklonjeni i što se nada, plašeći Francuze svojom odanošću Srbiji, od njih što god dobiti moći, time prvu ulogu u Srpstvu šćepati i na Dušanov presto sesti. Iako je Knjaz u poslednje vreme jako Ruse budirao ipak je od njih jako zazirao.

Dogovaranje sa Srbijom znači propast Dinastije, upozoravao je Nikolu užasnuti francuski konzul, ali to nije od strane crnogorskoga knjaza shvaćeno na pravi način.

Svoj izvještaj iz Crne Gore Garašaninov agent, Milan Piroćanac završava na sljedeći način: *Od sviju nezgoda na Cetinju najteže mi je bilo organizovati hvatanje pisama, koja su mi iz Srbije dolazila; zato sam morao narediti da mi se pisma iz Kotora odvojeno šilju. Znam da mi je Knjaz raspećatio i upropastio moje pismo kad je na Njegušu poštu primio i pismo, koje su mi oficiri u Knjaževom paketu preko Pejovića iz Skadra poslali. Ovo je pismo bilo u šiframa; ja sam za ovo poslednje pismo zapitao Knjaza pred Dučićem i on se dao dovesti u veliku zabunu...*

Knjaz mi je podario na svoju slavu, Đurđevdan, orden II reda, pri polasku prsten, a g. Ivanoviću pri polasku dao je orden istog reda i sat. (Zanimljivo je da dr Vladan Đorđević, u svojoj knjizi Crna Gora i Austrija kaže, da Piroćanac za svoju službu od Knjaza Nikole nije dobio nikakvo odlikovanje osim „titule“ „paščeta šumadijskog“, kojom ga je Nikola „čaćavao“. Kako vidimo iz Piroćančeva izvještaja Đorđević je po pitanju ordena napravio grešku – primjedba D. B. P.)

...Pri polasku samom senatori i glavari što ih je na Cetinju bilo došli su da mi kažu zbogom i da se Knjazu Mihailu preporuče. Petar Vukotić, Ivo Radonjić, Đuro Matanović, molili

su me, svaki odvojeno, da se na njih potpuno kao na sten osloniti možemo i, kad budu okolnosti iziskivale da se na njih obratimo. Smešno je samo bilo videti kako su me svaki od ovih iz društva jedan za drugim izvlačili da se na samo sa mnom oproste (još je smješnije da ni ovi beogradski „saradnici“ iz Crne Gore, kao ni oni u kasnijim vremenima i danas, nijesu znali koliko su smiješni u očima onih koji ih angažuju za „više ciljeve“ u kojima za Crnu Goru nema mjesta; primjedba D. B. P.).

Zaboravio sam pomenuti do sad, da mi je Knjaz govorio, da mu se da jedan plac za njega, jedan za Mirka, jedan za Vukotića, a jedan za Dučića; ovoga je poslednjeg u poslednje vreme već izostavio, a ja sam predložio g. Garašaninu Iva Radonjića. Ne bi nepolitično bilo obrazovati jednu crnogorsku malu (mahalu) u Beogradu i javiti svakom od glavnijih ljudi, da imaju ovde po jedan plac na kome mogu kuću zidati, ali da ga ne mogu, dok se ne dosele prodati. Ovo bi bila jeftina politika koja bi nam od polze bila... Zaboravio sam i to naznačiti da je novi ruski konzul, g. Ivanov dolazio da učini podvorenje. Pri svem tom što ovaj nikakva rada sa Crnom Gorom nema, Knjazu je pri prvom sastanku zamerio njegovim pretenzijama i kazao mi da mu je to antipatičan čovjek. (Kraj).

Ovako jasno i precizno napisanom izvještaju ne treba mnogo komentara. Piroćanac nastupa kao povjerljivi Garašaninov čovjek koji treba da detaljnije upozna prilike u Crnoj Gori i pripremi teren za njeno prisajedinjenje Srbiji. To se moralo oprezno raditi jer je Garašanin, a i srpska vlada sa njim, znao da je Knjaz Nikola osetljiv i podozriv prema politici Beograda. Isto tako, Nikola nije bio spreman da olako žrtvuje Crnu Goru i svoju dinastiju, bez obzira na ugovor koji je potpisao sa Knjazom Mihailom 1866. Piroćanac smatra Nikolu za prevrtljivca sa kojim je nemoguće sarađivati i najbolje ga je zaobići u svim pregovorima, a treba ga neutralisati angažovanjem viđenijih ljudi i glavara iz Crne Gore tako da ostane usamljen. U datom momen-

tu glavari će uticati na obični narod koji će ići kuda mu se kaže. Još ako je sve to garnirano pričama o boljem životu i većim platama, uspjeh je zagarantovan. Ljubav prema slovenskoj braći i težnje za oslobođenjem i ujedinjenjem, smatra Piroćanac, trebalo bi usmjeriti prema Srbiji tako da se neošetno Crna Gora u nju utopi. Potpunim neutralisanjem crnogorskog uticaja u Hercegovini postignut je strateški važan cilj; teritorija na koju je Knjaz Nikola pretendovao definitivno je izgubljena, a sva pomoć koju je crnogorski narod upućivao Srbima u Hercegovini (šetimo se hiljada izbjeglica koje je Crna Gora hranila u raznim vremenima i nauštrb svoga stanovništva) zaboravljena je i obezvrijeđena angažovanjem Srba iz Hercegovine na rušenju Knjaza Nikole i Crne Gore. Piroćančev izvještaj sadrži smjernice koje, zasnovane na Načertaniju, nijesu izgubile na aktualnosti. To su planovi za denacionalizaciju Crnogoraca - školovanjem dece iz Crne Gore na najbolji bi se način stvorili prosrpski orijentisani ljudi u Crnoj Gori, đe se Garašaninovu oficiru mora odati puno priznanje za dobro zamišljenu akciju koja će davati rezultate i vijek i po nakon njenog iniciranja, kao i način angažovanja uglednijih Crnogoraca da rade protiv svoje otadžbine (laskanjem, malim novčanim priložima, službom u Beogradu i sl).

Bez obzira na svu visprenost i izuzetnu odanost osnovnoj ideji stvaranja Velike Srbije, Piroćanac za svoju misiju nije dobio od Garašanina prelaznu ocjenu. Tajna je vjerovatno u tome što Piroćanac nije mogao sakriti animozitet prema Crnogorcima i svoju mržnju nije tajio. Vjerovatno zato nije uspio angažovati veći broj ljudi koji bi mu pomogli da se brzo riješi kuće Petrovića. Osim toga, napravio je kod nekih procjena eventualnih saradnika grešku, na primjer kod Miljana Vukova, te Novice Cerovića, sa kojim nije razgovarao itd. Potrošio je manje novca za podmićivanje nego što je mogao. Oslonac za srpsku politiku tražio je kod jednog broja ljudi koji

nijesu imali velikog uticaja u narodu i protežirao je samo ljude koji su imali isto mišljenje kao on. Ta prevelika subjektivnost dovela je do toga da dobije negativne ocjene, bez obzira na dobro strateški zamišljene planove kakav je bio onaj o postepenom pripajanju Brda i Hercegovine Srbiji i onoga „zna se koliko Bokezi mrze Crnogorce“, čime bi Crna Gora faktički bila svedena na takozvanu katunsko-nahijsku Crnu Goru, kada bi tako opkoljena bila lak plijen za Srbiju. Još jedna stvar se dobro vidi iz Piroćančeva izvještaja. To je saradnja Srbije i Rusije, koja je žrtvovala Crnu Goru srpskim interesima. Zanimljivo kako u svim pregovorima i dogovorima Crna Gora strada i postaje predmetom dejstvovanja. Kada je poljska emigracija napravila plan o formiranju slovenskih država koje bi srušile Rusiju i njen uticaj koji je (misli se na plan) osnova Načertanija, sva vatra je usmjerena na uništenje Crne Gore kao jedinog ruskog uporišta i prijatelja na Balkanu. Kada je Garašaninova kabinetska politika procijenila da je došlo vrijeme približavanja Rusiji, što je izuzetni političar Garašanin na vrijeme naslutio, opet je Crna Gora upala u žrvanj tuđih interesa. Rusiji je u tom momentu više odgovarala veća Srbija i ona je, kako je i sam Knjaz Nikola izjavljivao i zaključivao, bila spremna da žrtvuje dinastiju Petrovića i Crnu Goru za svoj, odnosno za račun Srbije. Naročito su zajedničke radnje bile usmjerene na sprečavanje bilo kakvog crnogorskog izlaska u Evropu i vezivanja za razvijene i velike evropske sile. Tu svoju marginalizaciju, bez obzira na pojedinačne visoke uzlete, Crna Gora će na brižljivo pripremanom terenu debelo zaplatiti u Prvom svjetskom ratu. Uostalom, Piroćanac je o Crnoj Gori govorio kao o već pripojenoj teritoriji, čijem se ozvaničenju jedino suprotstavljaju Petrovići i Katunjani.

Sve u svemu, Piroćanac se vratio iz Crne Gore, a da nije uspio da poboljša odnose između nje i Srbije, uprkos željama sa kojima je, pored osnovnog cilja, u nju upućen. Radi se, naime o jed-

noj zabilješci Kneza Mihaila na pismu upućenom Knjazu Nikoli: „Želim da se Piroćancu Crna Gora bolje dopadne nego nekim našim koji su u njoj bili.“

Pamfleti protiv knjaza Nikole

– Propagandna matrica protiv Crne Gore –

Propagandna matrica prema Crnoj Gori od strane pojedinih srpskih i ruskih krugova faktički ne mijenja skoro 180 godina. Jedan od modela koji se i danas primjenjuje jeste uloga navodnih „tajnih društava“, „patriotskih“ organizacija i sl. Za one protiv kojih je upućen, s pozivanjem na narodnu volju, koriste se izrazi „izdajnik srpstva“, „pljačkaš narodnog novca“, „razbojnik i lopov“ i sl. i traži se da Crna Gora postane tuđa prćija i namjesništvo. Za primjer kako se ne mijenja sadržina napisa uperenih ka destabilizaciji Crne Gore, sa krajnjim ciljem ukadanja i nje kao države i Crnogoraca kao naroda, poslužiće nam proglasi napisani protiv knjaza Nikole i Velikog vojvode Mirka Petrovića. Nastali su u prvim godinama Nikoline vladavine, nakon misije Garašaninova agenta Milana Piroćanca. Naravno, ni posao pisanja i rasturanja ovih proglaša, kao i svaki drugi uperen protiv Crne Gore, nije mogao proći bez aktivnog učešća popova izvanjaca.

Kao svaki solidno spremni agent, i Piroćanac je za sobom morao ostaviti traga u nekoj „diverzantskoj“ akciji. Riječ je o pamfletu protiv knjaza Nikole u kome su Piroćančevi prsti bili duboko upleteni. Godine 1867. u Parizu se održavala velika svjetska priredba. Nikola je doznao da se knez Mihailo sprema za Pariz i planira susret sa sultanom. Plašeći se da i ovoga puta Crna Gora ne bude izigrana i crnogorski se knjaz pripremao za put, planirajući da se i on vidi sa Sultanom i pokrene pitanje granica i naročito položaja Hercegovine. Prosrpski orijentisani ljudi na Cetinju bili su izričito protiv njegova putovanja, plašeći

se jačanja francuskog uticaja i aktivnije crnogorske politike. No, Nikola je sa porodicom krenuo na put 23. juna 1867. godine. Teškoća je bila u tome što se u to vrijeme u Crnoj Gori pojavila kolera (1. avgusta iste godine na Cetinju je umro i veliki vojvoda Mirko Petrović). Sve te momente iskoristila je knjaževa opozicija osokoljena Piroćančevim instrukcijama i počela rasturati proglas protiv knjaza Nikole. Proglas je otkriven 20. jula 1867. u Herceg Novom, a crnogorski knjaz u zemlju se vratio dva dana kasnije. Tekst proglasa je sljedeći:

„Objava srpskog narodnog društva,

Svaki narod koji, hoće da ima, da ima svoga vladatelja, kad ga bira i svoju mu sudbu u ruke dava, želi da s državom koliko da mudro upravlja toliko, da joj dobre i praktične zakone da, koji odgovaraju duhu vremena i potrebama naroda, tako da su iz duše naroda izvedeni; želi da državu uređuje, da narod uči i izobražava, da ga podiže i u svakom smotrenju unapređuje tako kako će narod do prave slobode, blagostanja, sreće i napretka doći i kako će se usporediti u pravici i slobodi sa sviem drugim srećnim i slobodnim narodima u Evropi...

... Tako smo i mi u Crnoj Gori, želili, kad smo posle smrti blažene uspomene dostojnoga kneza Danila, sadašnjega kneza za nuždu izabrali, zaknežili i najvišu mu vlast u ruke dali, koi se svečano pred narodom zakleo da će samostalnost, ime i čast Crne Gore najsvetije čuvati, i da će narodna prava kao svetinju poštovati i da će svakome bez razlike čine i imena, pola i uzrasta pravo suditi i pravo raditi. Pa je li knez toj narodnoj želji pravo odgovorio? Je li svoju svečanu zakletvu održao i svoje svete dužnosti prema narodu ispunio! Na žalost i narodnu veliku nesreću nije ništa ispunio! No čim se dokopao kneževske vlasti, odma on i njegov tiranski otac počeli su tu vlast zloupotrebljavati, ljude prave bez suda i ispita iz čiste zavisti, zloće i osvete

ubijati i iz Crne Gore progoniti, robiti, globiti i svako zlo i nepravdu kao najviši razbojnici činiti. Od kako je počeo, slabi i nesposobni knez Nikola i njegov zverski otac Mirko Crnom Gorom vladati, od tada je u narodu svako zlo i nepravda, tako da su ga sa globama dočerali do toga da uzme torbu i tojagu pa da po svijetu ide i prosi. Sve su nam uzeli što no se reći i crno iza nokata, pa su narodne krvave pare pritisli i u Pariz u banak poslali da sebe i svoju familiju osiguraju.

Mi kao narod i državica iako će i mala, nemamo nikakva zakona, nemamo pravog suda; nemamo škola, nemamo putova, nemamo trgovina, nemamo nikakve industrije, ukratko reći nemamo ništa; jer knez i njegov otac drže narod kao svoje robove i Crnu Goru kao svoj spahiluk, te s njim trguju i po svojoj surovoj naravi sve čine, što im je drago. Nećemo ovdje da brojimo sva zla i nepravde koje su nam svaki dan činjene, i koje od smrti kneza Danila trpimo, to bi dugo i prostrano bilo, to će naša tužna otečestvena historija broiti i zapisati, no ćemo mi u kratko spomenuti sadašnje nečuvene muke u kojima se narod Crnogorski nahodi i propada. Evo već dva mjeseca dana od kako se kolera u Crnoj Gori pojavila, te ubogi narod nemilice i bez broja kosi i tamani, pravoga se broja ne zna, koliko je dosad od kolere umrlo, jer kao što kazasmo u Crnoj Gori nema nikakvoga reda, ali se može za istinu držati da je dosad umrlo 2.000 duša i da ih ima što su se razboljeli preko 3.000!! koi su bez svake pomoći ostali. Jer je na večitu sramotu knez sa svom familijom u Boku pobegnuo, čim se kolera u narodu pojavila, ostavivši tužni narod u najvišoj muc, bolesti i opasnosti bez medika i medicine i bez svake druge i nužne pomoći. Pa da je samo kolera bogom prosto nego evo u narodu teke velike gladi, da mnogi od nje i bez kolere umiru i po putu mrtve telesine neukopane leže! Ovo je nečuvono! Ovakve zle sreće i muka na krugu zemnome nema!

Pa nas je naš knez u toj najvišoj muc, bolesti i gladi ostavio i u

Italiju pošao, da šeće i narodne krvave novce na hiljade troši i prosiplje, i za narod niti mari, niti glavu okreće, pri svemu tome, što smo mu nekoliko puta telegrafirali i za lekarsku i drugu pomoć molili, jer sad ili ikad narod crnogorski svaku pomoć treba.

Do danas još nemamo nikakve ni u čemu pomoći. A danas čusmo da je naš nemilostivi knez za svoiem ocem iz Italije pošao u Pariz, da se posredovanjem Francuske sultanu predstavi, i da s njim nešto petlja usprkos srbskog opšteg interesa i napredka! Jer knez Nikola predpostavlja svoje lične interese narodniem. On od kako se zaknežio ništa drugo ne radi, no kupi od naroda i to ubogoga naroda danak svake godine preko 100.000 f.sr, te sve u Pariz u banak šalje. Osim toga i svu pomoć, koju Rusija jednovernom i jednoplemenom narodu svake godine dava za prosvetne celi, i kad je gladna godina, da ko od gladi ne umre; i tu svu pomoć knez sebi prisvojava i u Pariz šalje da sebe i svoju familiju za budućnost osigura! Zato što je knez Nikola Crnogorski narod izdao i u najvišoj ga mucu, bolesti, gladi i svakom zlu bez svake pomoći ostavio i narodne prave novce u Pariz odnio i što je u sadašnje doba u Pariz pošao, da sebi lično ako može koristi, a narodne obšte stvari da kvari, mi članovi Srbskog narodnog društva u Crnoj Gori po želji svega naroda, našli smo za dobro i pravedno, da već kneza Nikolu za našega kneza, ni vladatelja ni gospodara ne priznajemo, po čem je sa svoiem nevaljalijem delima žigosan, kao najviši izdajnik crnogorskoga i celoga srpskoga naroda u budućnosti sreće i napretka!! – A njegov je otac pravetno žigosan kao najviši tiranin i narodni mučitelj, kojemu pred narodom treba glavu poseći.

Sav narod crnogorski jednodušno želi da se sa Srbijom spoji i sjedini, za to moli patriotskoga i pravoga narodnoga kneza Mihaila, da ga sa Srbijom utagovi, i da mu za sad, dok se sa Srbijom sjedini, pošalje jednoga mudra i patriotična upravitelja koi će sa narodniem poverenicima u Crnoj Gori upravljati.

Živio knez Mihail! Živio i brzo se ujedinio cio Srbski narod!

Živjela sloboda! Živio ruski bratski narod, koji će svoju braću Srbe podpomoći u oslobođenju i jedinstvu! Živeli! Ura! Živili!“

Prije nego nešto više kažemo o mogućim autorima i kuhinji u kojoj je nastao ovaj izvještaj, a ta kuhinja je pod srpsko-ruskim nadzorom, daćemo na uvid još jedan proglas, koji je trebalo da potpomogne kampanju koja se vodila protiv dinastije Petrović-Njegoš. Riječ je o proglasu koji se pojavio gotovo u isto vrijeme kada i prethodni i upućenom od strane navodnih Bugara Crnogorcima:

„Hrabra braćo Crnogorci!

Ima tri vijeka od kako branite vašu malu otadžbinu od krvave tiranije. Svaki čovjek se bori, proliva svoju krv, u teškim mukama i proganjanjima, u cilju da osigura svoju ličnu budućnost i u nadi na povoljnije i srećnije dane; svaki čovjek se trudi svim svojim silama da iščezne zlo i da se unište elementi koji nas sprečavaju da živimo i da se veselimo. Naše borbe sa Turcima su bile samo radi naše odbrane, za dugo vremena mi smo uspijevali da znatno oslabimo našeg neprijatelja i ove borbe nijesu bile bez koristi za nas. Danas su se vremena promijenila, naš neprijatelj je slab, njegove finansije su iscrpene, duh njegovih ratnika opao, treba dakle da pružimo jedni drugima ruke i uzajamno se pomognemo. Turska treba da padne i ona se nikad više neće dići. Prema našem mišljenju svi mi treba da okrenemo naše oči prema Srbiji i da solidno vežemo njene interese sa našim. Nemoguće je da možemo uspjeti posebno; ovo je takođe jedna nesporna činjenica da su Turci naši neprijatelji i da smo mi braća i dušom i tijelom. Ovoga ljeta Bugari su preduzeli da zbace nepodnošljivi jaram Osmanlija i sreća ih je služila. Ne zaboravite, međutim, da su naši susreti s neprijateljem bili samo pokušaji, mi smo samo htjeli da upoznamo njegove snage.

Danas mi vas molimo u ime Bugara da ne preduzimate ništa dok vam mi ne damo znak, što će, nadamo se, biti uskoro. Mi od

vas tražimo samo jednu stvar, a to je da budete gotovi da pružite ruku Srbiji. Mi ćemo vam još jednom reći da ne samo Crna Gora, nego i Bosna, Hercegovina i Bugarska, kao i sve ostale južnoslovenske provincije ne mogu ništa uraditi bez pomoći Srbije i da ova takođe neće nikada uspjeti bez drugih. Zapamtite dobro to da smo braća i da će sve onda dobro ići sa izgledom na uspjeh. Naš je cilj ne samo da oslobodimo Bugarsku, nego takođe da formiramo jednu veliku, jaku i moćnu državu.

Neprijatelji Srbije mogu postati i naši, tj. Bugarske. Onaj koji radi da izazove neprijateljstvo među Crnogorcima i Srbima je neprijatelj prvih, jer su Crnogorci takođe Sloveni kao i Bosanci, Hercegovci i Srbi iz Kneževine. Ovaj neprijatelj našeg južnoslovenskog ujedinjenja je neprijatelj Srba, Crnogoraca, Bugara i Bosanaca. Treba da smo ljudi, ne treba zaboraviti da provincijalizam ubija patriotizam i treba usmjeriti sve naše napore prema našoj zajedničkoj sreći, prema cijeloj našoj južnoslovenskoj familiji, prema našim zajedničkim interesima. Mi znamo da među nama ima mnogo ljudi koji su neprijatelji južnoslovenskog ujedinjenja, a mi se nadamo da crnogorski narod neće uopšte dati svoje povjerenje ovim lažnim apostolima, i da će uvijek raditi otvoreno, časno i razumno, kao što je to uvijek činio.

Austrija, Engleska i Francuska ne mogu biti naši prijatelji, to je dobro poznato. Okrenite, dakle, vaše oči, braćo, prema Srbiji, koja zna bolje nego mi sa kim treba da se vežemo prijateljstvom i u koga ne treba da imamo povjerenja.⁴

Ovi proglasi duboko su pogodili crnogorskog knjaza. Podozrijevao je ko su njihovi autori, ali je želio znati koliko srpska vlada ima u tome udjela. Kao što se zna, u Crnoj Gori nije postojalo nikakvo „Srpsko narodno društvo“. No, to nije ni prvi, ni posljednji put da se u Crnoj Gori, a protiv nje, oglašavaju

⁴ Oba proglasa citirana su prema radu dr Dima Vujovića „Borba Rusije i Francuske za uticaj na spoljnu politiku Crne Gore i kampanja protiv Knjaza Nikole 1867. godine“, *Istorijski zapisi*, br. 4, 1964.

nekakve fantomske organizacije. Najviše ličnih razloga za mržnju protiv knjaza Nikole imali su pored Piroćanca, knjeginja Darinka i prevrtljivi arhimandrit Nićifor Dučić. O Piroćančevom odnosu prema Crnoj Gori i Crnogorcima bilo je dosta riječi, kao i o aktivnosti Dučića i knjeginje Darinke. Protiveći se bilo kakvim vezama Crne Gore sa svijetom, osim sa Srbijom, njih dvoje (Dučić i knjeginja) bili su najveća opozicija crnogorskom vladaru. Udova knjaza Danila nije se bila odrekla pretenzija na crnogorski prijesto, naročito kada je shvatila da bi to bio najbolji put za bezbolno utapanje Crne Gore u okrilje „starije sestre“. To je diskretno pothranjivano i od srpske strane. Tako je prema nekim šedočenjima knez Mihailo obećao Darinki brak „čime bi se pod jednom krunom ujedinile Crna Gora i Srbija“. Isti izvor (srpski kapetan Ivanović koji je sa Piroćancem bio u misiji u Crnoj Gori, kao vojni instruktor) navodi da je glavna uloga pripala ruskom konzulu u Dubrovniku, Joninu i da su on i Piroćanac sa Darinkom kovali zavjeru da intrigama obore sa vlasti knjaza Nikolu. To je bilo početkom 1867. godine. Sigurno su smatrali da je Nikolin odlazak u Pariz najbolje vrijeme za realizaciju toga plana. Najverovatnije je glavni autor pamfleta Nićifor Dučić (sveštenik iz Hercegovine), uz pomoć pominjanih, a zatim i drugog ruskog konzula, Petkovića iz Dubrovnika, uz Garašaninov blagoslov.

Da vidimo fakta. Poslije svađe Dučića sa knjazom Nikolom, arhimandrit se kao provjereni agent obraća Garašaninu za savjet. Ovaj ga upućuje na ruskog konzula u Dubrovniku će bi trebalo da boravi i zbog blizine rodne mu Hercegovine, čijem narodu, bez obzira na sve, ne smije dozvoliti nikakvo zbliženje sa Crnogorcima, koji su za njih ratovali i pružali im pribežište kada je god to bilo potrebno. Kako su Rusija i Srbija radile u jednom duhu, to je Dučić bio dragocjen saradnik za obje strane. To se najbolje vidi iz Petkovićeve preporuke ruskoj vladi da Dučiću dodijeli godišnju pomoć od 400 guldena u srebru za njegove

zasluge i „pomoć koju je ukazao carskom konzulatu sadejstvjući mu na Cetinju i saopštavajući mu najpovjerljivije izvještaje što se tamo događa“. Za revnost je nagrađen Dučić i od srpske vlade koja mu je, kako ga je Garašanin izvijestio, dodijelila godišnju platu od hiljadu talijera i priznate sve troškove koje učini. Piroćančevim odlaskom sa Cetinja smanjena je i Dučićeva uloga u sprečavanju izlaska Crne Gore u civilizovanu Evropu, ili kako je Garašanin pisao Piroćancu: „Isto tako imaćete osobitu brigu da sačuvate Crnu Goru od svakog tuđeg upliva koji bi pokazao da želi postati dominirajući u mislima knjaževim i crnogorskim.“ U vrijeme priprema na crnogorskom dvoru za odlazak u Pariz obavlja se živa prepiska između Dučića i Garašanina. Citiraćemo samo neke karakteristične izvode. Tako je Dučić pisao srpskom ministru inostranih poslova da je knjaz Nikola svojom voljom otišao u Pariz da bi na taj način u razgovoru sa sultanom obezbijedio teritorijalno proširenje Crne Gore, što on smatra da je „nesmislenost i čista glupost, jer ništa neće dobiti, a obštoj stvari može dosta škoditi, jer taku neslogu naši neprijatelji najviše i žele“. I nastavlja dalje: „Knez se Nikola sa ovijem postupkom faktično od Srbije odvojio; za to ne treba ni najmanje sumnjati. Sad Vi radite, kako najbolje nalazite... A od sada ću pak najradije neposredno s vama korespondirati, samo mi kažite hoću li preko ruskog konzula u Dubrovniku, s kojijem ja dobro živim. Razumije se da naše stvari nikad neće znati. Ja znam, što, i koliko i njima treba kazati, jer i ako su nam braća po plemenu i vjeri ipak ne treba se u njihove ruke predati. I Rusija, kao i svaka druga država, ima svoje odjelite interese... Kad dođe onaj sudnji dan i čas, viđjećete, da će i ugnjetani narod crnogorski listom na Vašu stranu otegnuti. Ja sam u tom smislu počeo raditi odma čime sam se osvjedočio da knez Nikola ne misli iskreno prema Srbiji, pa ću tu radnju i od sada produžiti, razumije se mudro i predostrožno. Nipošto nijesam šćeo da služim onako gadnoj sebičnosti i ličnijem interesima, niti da budem udionik, kao što su me šćeli upotri-

jebiti one crne radnje koja srpski narod cijepa i u očevidnu propast vodi. Zato sam dragi prijatelju, Crnu Goru za vazda ostavio i Vama se obratio, di sam vazda najviše nadanje za bolju budućnost naroda našega imao da me primite i za radnju obšte narodne koristi upotrijebite onako kako Vi sami za najbolje nahodite.“

Najzanimljiviji su izvodi iz pisama razmijenjenih povodom odlaska Nikole Petrovića Njegoša u Pariz. Dučić kaže da je pored narodnog ogorčenja ozlojeđen i ruski konzul u Dubrovniku i da oni procjenjuju da malo nedostaje da dođe do narodnog bunta: „Čuje se da strašno ogorčenje u Crnoj Gori vlada, jer je knez i otac mu (Mirko) Crnu Goru ostavio, kad je u najvišoj opasnosti i kad u svakome pogledu svake pomoći treba! Kažu da ljudi po putu mrtvi leže od kolere i od gladi, niti ih ima ko da ukopa! A knez šće po Parizu i troši na hiljade krvave narodne novce, a za nuždu i opasnost u kojoj se nesrećni crnogorski narod nalazi, niti misli niti glavu okreće... Kroz Boku narod već javno na sva usta na kneza viče i svašta govori, što je narod u Crnoj Gori napuštio i u zlu ostavio.“ Još više nas u ovom momentu zanimaju detalji Garašininova odgovora na ovo pismo: „Jest, gospodine, Mirko i njegov sin pravi su izdajnici naroda srpskoga koji za svoje sebične celji ne zastideše se svoje izdajstvo pred celim svetom obelodaniti. No to nije sve, oni se svojim postupkom staviše nasuprot narodnjem napretku i narodnoj celji. No to ne treba da nas u našoj radnji ni malo pomete; narod srpski pokazaće da je jači od dve izelice, koji kad rade o zlu obštem, sami će u zlu upasti. Treba ih smatrati gore, nego sve druge neprijatelje, jer su izdajnici svoga roda i svoje braće a od toga ništa crnje ne može biti. Idimo mi napred pa ćemo uspjeti; a pravda narodna, sa pomoću božjom, neće izdajnike ostaviti bez zaslužene kazne.“

Pored ovoga, Dučić je dobio instrukcije o daljem radu: „(Radite) sve ono što znate da će narod ercegovački sačuvati od izdajničkih namera knjaza Nikole i njegova oca Mirka. U koliko

vam okolnosti dopuštale budu dejstvujte i na ljude u Crnoj Gori, stavljajući im u skori izgled trenutak, kad će se svo Srpstvo, dakle i Crna Gora, u jedno sliti i kad više neće Crnogorac ostati skučen u onom kamenu braneći ga svojom krvlju i gladan i žedan, a u korist Mirka i njegove rodbine, koji je od one jadne zemlje i onog naroda napravio pravu boltu (trgovinu) sebičnih interesa. Vi, gospodine, dobro poznajete kakve misli oduševljavaju knjaza Mihaila za sav narod srpski bez razlike. Učinite se tolmačem ovih njegovih misli i njegovih namera kod tamošnjih naroda (Ercegovine i Crne Gore) time ćete ispuniti svetu misiju, koju svi patrioti sleduju i među kojima vi zauzimate po svom pravu jedno od prvih mesta... Vi samo gledajte da pribere, koliko se više može, žice, u vaše ruke, te da uzmognete dati pokret siguran, kad za to vreme nastupi, koje će vam se odavde naznačiti. Nestrpljenje je tamo vrlo veliko ja to sasvim dobro računam ali vi uveravajte ljude i dokazujte im veličinu zadatka, koji se ima rešiti i za koji se treba onako spremi, kako nećemo na po puta zapeti. Kod nas se na tome življe radi, nego ikada i to ne samo o sredstvima no i o opštem saglasiju sa Grčkom i Vlaškom, a i sa Bugarima i mogu vas uveriti da je sve u najboljem izgledu i napretku.“

Ako se pojedini djelovi ovih pisama uporede sa proglasom takozvanog „Srpskog narodnog društva“ videće se da među njima nema razlike. Kao da ih je pisala jedna ruka, a najverovatnije i jeste, uz blagu pomoć „recenzenata“. Nićifor Dučić je u Dubrovniku boravio u kući ruskog konzula Petkovića. Pod istim krovom nalazio se i izvjesni Đorđe Aleksić, kojega je austrijska policija uhapsila zbog rasturanja proglasa. Dovoljno elemenata za zajednički rad i otklanjanje svake sumnje o autorima.

I sam knjaz Nikola je izjavio da je ubijeđen da je to pisao Dučić, koji ga je izdao i prešao Srbima. Sličan zaključak izveo je i dr Vladan Đorđević, koji je poslije obimne građe iz austrijskih i drugih arhiva zaključio da, „što se pamfleta protivu kneza tiče, istraga koju je poveo kotorski načelnik dokazala je da je arhimandrit

Dučić napisao taj 'lider' po uputstvima ruskog konsula Petkovića“.

„Bratsku“ saradnju između Rusije i Srbije protiv crnogorskog knjaza trebalo je potpomoći i sa druge strane. Vjerovatno je neko od Bugara zamoljen da u tom duhu sastavi poslanicu Crnogorcima, kako bi ih ubijedili u više ciljeve, za koje oni treba da ginu kada to drugi zatraže. Sami nikako ne treba ništa da preduzimaju. Tako se pokušalo Crnogorce lagano uvesti u jednosmjernu ulicu, što će politički „vješti“ Crnogorci pretvoriti u ćorsokak. Bugarski proglas dostavljen je Dučiću koji se pobrinuo za njegovo rasturanje. O odnosu Srbije i Rusije prema Crnoj Gori i ciljevima takvog ponašanja najbolje se poslužiti riječima Dima Vujovića u pomenutom članku (*Spoljna politika Crne Gore i kampanja protiv knjaza Nikole 1867*), đe on kaže: „Kao što se vidi, svaki samostalni spoljnopolički korak knjaza Nikole unaprijed je osuđivan kao neprijateljski prema Srbiji, kao izdaja ugovora Crne Gore i Srbije i opštih srpskih interesa. Otuda su se jednim aršinom mjerili postupci Srbije i njenog vladara, a drugim postupci Crne Gore i njenog vladara...“

Pored ogorčenosti na proglas, kod knjaza Nikole pojavili su se i znaci zabrinutosti. Nije znao koliko su u njegovom odsustvu mogli da mu naude protivnici koje je dobro znao. Nije htio da rizikuje pa je, dok je sa porodicom boravio u Boki Kotorskoj, na Cetinje pohitao vojvoda Mirko čija je energičnost u takvim poslovima bila poznata. Odmah po dolasku, vojvoda Mirko se razbolio, kako rekoše od kolere i umro. Kao i obično kada su u pitanju brze smrti značajnih ljudi, pojave se razne pretpostavke koje dovode u sumnju zvanične izvještaje. Najvažniji dokument o tome je mišljenje dobrog poznavaoaca crnogorskih prilika, francuskog konzula u Skadru Vijeta, koji kaže da nije istina da je vojvoda Mirko Petrović umro od kolere „već od otrova, što je vjerovatno, pošto nije niko osim njega pogođen epidemijom na Cetinju i jer je podlegao poslije nekoliko sati mučenja“. Ostala je dilema, da li je Mirko stvarno umro od kolere ili je usmrćen omil-

jenim špijunskim oružjem. Povodom Mirkove smrti, ruski konzul Petković pisao je direktoru Azijskog odjeljenja „da smrt Mirkova ima ogromnu važnost, jer ona ne može ostati bez posljedica na dalji razvoj, kako unutrašnjih tako i spoljnih odnosa Crne Gore, jer je Mirko po svojoj volji upravljao sudbinom crnogorskog naroda, zahvaljujući nekontrolisanom i neograničenom uticaju koji je imao na svoga sina. Smrću Mirkovom prekida se u Crnoj Gori dvovlašće iza kojeg se prikri-vala najveća neobuzdana samovolja, koja nije imala granice. Otac i sin su radili potpuno na štetu crnogorskog naroda, ali je Mirkova volja u svemu bila pokretač. Sada, pak, knjazu prvi put predstoji da se nađe licem u lice sa crnogorskim narodom, da mu pokaže koliko je sposoban da samostalno odlučuje“.⁵

Suprotno ovome, francuski konzul je mislio da je to veliki gubitak i za Crnu Goru i za francusku politiku koja se prema njoj vodila. Vijet je o pamfletu, koji je, kako reče „koštao života i Mirka“, knjazu Nikoli pisao: „Moj knjaže, upravo sam pročitao nečasni napad uperen protiv vas i francuskog uticaja u Crnoj Gori. Zaista, nijedan Crnogorac nije mogao uzeti učešća u pisanju jednog sličnog dokumenta i gurati vas na akciju protiv Turske. Ja vas molim da se oduprete koliko vam je god moguće, da se ne bacite lako u avanture, koje bi, u slučaju neuspjeha, učinile ne samo da izgubite krunu, već bi takođe uvalile vašu zemlju u najužasniju poziciju.“ Svoje procjene o situaciji na Cetinju Vijet je u pismu francuskom ministru spoljnih poslova ovako obrazložio: „Ipak, iako se knjaz Nikola vratio na Cetinje bez ikakve opozicije od strane Crnogoraca, to uopšte ne znači da njegov život i njegova kruna nijesu ugroženi od pristalica Đorđa Petrovića i od pristalica aneksije Srbije. Jedni i drugi su tuđi Crnoj Gori i Njegova Svjetlost neće se moći sačuvati od duple opasnosti koja mu prijeti, osim pokazujući veliku čvrstinu u svojim odlukama, ili potčinjavajući se slijepo zahtjevima onih koji žele rat protiv Turske.“

⁵ N. d, D. Vujović, str. 620.

Knjaz Nikola je trpio ruski pritisak. Epska, neobjašnjiva ljubav za „majkom Rusijom“ korišćena je da bi se crnogorski knjaz potčinio zahtjevima velikog brata. Uskraćivana mu je ili neredovno davana ruska pomoć, što je u trenucima poslije velike epidemije, teškoće još više uvećavalo. To polako, ali sigurno, odvodi Crnu Goru da kao „mala slovenska rijeka“ počinje da teče u „veliko rusko more“. No, izvjesne okolnosti dovode i do privremene promjene ruske politike prema Crnoj Gori. Godine 1867, početkom septembra, Garašanin je smijenjen sa vlasti u Srbiji. To nije značilo da je njegov koncept odbačen, već naprotiv, on je u raznim vremenima i u raznim varijantama prema Crnoj Gori ostao isti. Mijenjala su se lica, a namjere ostajale iste. Odnos prema Rusiji, naročito poslije smrti kneza Mihaila, u Srbiji se dosta mijenja...

Svoje vezivanje za Rusiju, koje je praktički u tom momentu značilo izvlačenje Crne Gore od srpskog uticaja, Nikola je obilježio putovanjem u carsku Rusiju gdje je dobro dočekan. S druge strane, ruske pristalice dobile su potvrdu da se ništa ne može postići bez petrogradskog blagoslova. Čudna osobina jednog dijela crnogorske populacije, da im u svakom poslu i namjereniju treba veliki brat, ili bar sestra. Privremenim odvajanjem od srpske politike nije znatnije poremećen odnos beogradske politike prema Crnoj Gori. Kampanja u istom duhu je nastavljena. Kao što vidimo, traje nesmanjenom žestinom više od vijek i po, pa do danas. U stvari, u kratkom periodu od donošenja Zakona o slobodi vjeroispovijesti, dobila je neslućene razmjere i po svojoj primitivnoj i agresivno-agitatorskoj dinamici, nadmašila je do sada poznate primjere ratno-huškačke propagande.